

GYÖNGYHALÁSZOK

1. szám
PÉCS, 2026

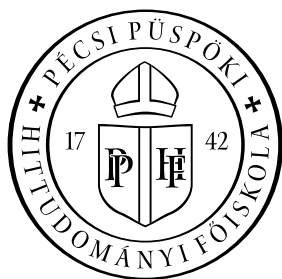
GYÖNGYhalászok

A XXIII. János Szakkollégium folyóirata

1. szám

Szerkesztette:

Maill Attila

Pécs, 2026

Gyöngyhalászkok

1. szám

Kiadó neve: Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola XXIII. János Szakkollégiuma

Kiadó székhelye: 7625 Pécs, Hunyadi János u. 11.

Felelős kiadó: dr. Lukács Ottilia

Felelős szerkesztő: Maill Attila

A szerkesztőség elérhetősége: vezeto.szakkollegium@pphf.hu

Lektorálta: Simon Nóra

Megjelent a Craetive Grafikai Műhely gondozásában Péccsett, 2026-ban

Felelős vezető: Zimonyi Géza

ISSN 3141-8163 (nyomtatott)

ISSN 3141-8155 (online)

www.23j.hu/gyongyhalaszok

Tartalom

Szerkesztői előszó	4
TANULMÁNYOK	6
Maill Attila: XII. Piusz pápa – Három megnyilatkozás a választásokról (szemelvények és elemzés)	6
Hozensteiner András: A Raszkol: az orosz egyházszakadás, és ami hozzá vezetett	28
FORDÍTÁSOK	40
Georges Bernanos: Egy ateista szentbeszéde Kis-Szent Teréz-napján.....	40
Rudyard Kipling: Hideg Vas.....	57
Albert Görres: Pszichológiai észrevételek az eredendő bűnről és következményeiről (részlet).....	61

Szerkesztői előszó

A XXIII. János Szakkollégium 2022-ben alakult meg a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola intézményeként.

Rövid fennállásunk alatt már több tudományos tevékenységet is folytattunk: többek között rendeztünk két konferenciát, szakkollégistánk rendszeresen saját szervezésű kurzusokon vesznek részt, illetve több vendéget is meghívtunk már kollégiumunkba – idén többek között Fábry Kornél esztergom-budapesti segédpüspököt is –, hogy közösen beszélgessünk a hit kérdéseiről. Mégis úgy érzem, hogy jelen kötet kiadásával szakkollégiumunk szintet lépett, hiszen ezzel a szélesebb közönség elé tudjuk tárni azt a szellemi és lelki műhelymunkát, amely a XXIII. János Szakkollégiumot a megalakulása óta jellemzi.

Azonban van egy ennél jóval magasztosabb célunk is. Maga a kötet, illetve a *Gyöngyhalászok* cím Szalay Mátyás igazgató úr ötlete volt. Címválasztása nem volt véletlen. A gyöngyhalászok olyan emberek, amilyenre szakkollégistáinkat is formálni szeretnénk. Ők nem a biztonságos parton álló pecások, és nem is a felszínen ringatózó csónakban ülnek. A gyöngyhalászok bátrak: nagy levegőt vesznek, és fejest ugranak a mélybe. Lételemük a végtelen tenger, tudják, hol kell a felszín alá merülni, és sejtik, hogy odalenn titkok és meglepetések várnak rájuk. Képesek alámerülni a gondolatok, a hit és az emberi lélek mélységeibe, hogy felhozzák azt a kincset, amelyet a többség nélkülük talán sosem láthatna. Kötetünk ezt tűzte ki célul: meglátni és felszínre hozni az értéket. Ezzel a szimbolikával szeretnénk igazi keresztény nyitottsággal kapcsolódni mindenkihez, aki az igazságot keresi és képviseli – legyen hívő vagy ateista, keresztény vagy más vallású. Nem csupán a katolikus keresztényekhez kívánunk szólani, hanem a szó legnemesebb, eredeti értelmében vett *καθολικός*-hoz: az egyetemeshez, amelybe mindannyian beletartozunk.

Ez a mélyre való merülés és az egyetemes szomjúság köti össze jelen kötetünk írásait is, amelyek egytől egyig egy-egy értékes gyöngyszemként kerülnek most a felszínre. Maill Attila tanulmányában és forrásközlésében a 20. század viharos politikai realitásába merül alá: XII. Piusz pápa három sorsdöntő megnyilatkozásán keresztül mutatja be, miként válik a hétköznapi, demokratikus választójog súlyos erkölcsi és lelkiismereti felelősséggé a hívő ember életében.

Hozensteiner András írása egy számunkra sokszor idegen, mégis alapvető jelentőségű világba kalauzol bennünket. A *raszkol*, azaz az 1667-es orosz egyházszakadás hátterét feltárva rávilágít, hogy a látszólagos külsőségek és rituális viták mögött a kortársak valójában az igaz hit tisztaságát és az üdvösség kincsét keresték.

Georges Bernanos megrázó esszéje, az *Egy ateista szentbeszéde Kis-Szent Teréz-napján* – Szalay Mátyás értő fordításában – igazi *καθολικός* nyitottsággal szembesít bennünket. Egy képzeletbeli, hitetlen szónok hangján keresztül mutatja meg, hogy a keresztény remény és a gyermeki lelkiület nem bújhat el a világ elől, hanem radikális válaszként kell szolgálnia a modern kor válságaira.

Rudyard Kipling *Hideg Vas* című, mélyen allegorikus balladája szintén Maill Attila fordításában, első ízben jelenik meg magyar nyelven. A mű és a hozzá kapcsolódó elemzés gyönyörűen világít rá arra a transzcendens átfordulásra, ahogyan a földi hatalmat és erőszakot szimbolizáló nyers vas a krisztusi áldozat, a Golgota szögévé – és ezáltal a megváltás eszközévé – lényegül át.

Végül Albert Görres német pszichiáter írásának részlete – Kraft Krisztián fordításában – a teológia és a mélylélektan határvidékére vezet minket. Az eredendő bűn és a bukás pszichológiai aspektusait vizsgálva segít megértenünk az emberi természet belső meg hasonlításait, és azt, hogy az isteni kegyelem vonzóereje nélkül miként válik az ember a valóságot önzően torzító lényé.

Kívánom, hogy a kedves Olvasó ugyanolyan szellemi nyitottsággal és belső szomjúsággal lapozza e kötetet, mint amilyen elszántsággal a mi gyöngyhalászaink merültek alá a tudomány, az irodalom és a hit közös tengerébe.

Jó szívvel ajánlom e kötetet minden érdeklődő figyelmébe!

Pécs, 2026. 07. 11.

Maill Attila

XII. Piusz pápa - Három megnyilatkozás a választásokról

(szemelvények és elemzés)

Az alábbiakban három részletet közlünk XII. Piusz pápa (1939–1958) megnyilatkozásaiából, amelyek a választói felelősségről szólnak. Napjainkra a nyugati civilizáció egyik alapelve lett a demokratikus választások intézménye, azonban úgy tapasztaljuk, hogy sok katolikus bizonytalan abban, miként egyeztesse össze a hitét a politikai döntésekkel, illetve talán sokan hajlamosak is alábecsülni a közéleti részvétel súlyát. A pápa megnyilatkozásai azonban világossá teszik, hogy a választásokon való részvétel súlyos erkölcsi kötelessége minden hívőnek, amennyiben a keresztény vallás érdekei forognak kockán.

Ismeretterjesztő tanulmányunkban előbb egy rövid összefoglalást nyújtunk XII. Piusz életéről, majd áttekintjük a Katolikus Egyház és a parlamentáris, demokratikus választások viszonyát. Ezután olvasható a három pápai megnyilatkozás, amelyeket egy-egy rövid kontextuális értelmezés követ.

Ki volt XII. Piusz?

XII. Piusz pápa 1939 és 1958 között uralkodott Szent Péter 260. utódjaként. Eugenio Pacelli néven született 1876-ban Olaszországban, Róma városában.¹ Egy kifejezetten befolyásos, mondhatni „felső középosztálybeli” római családból származott, amely generációkon át szorosan kötődött a Vatikánhoz. Nagyapja, Marcantonio Pacelli már XVI. Gergely (1831–1846) és IX. Piusz pápa (1846–1878) alatt is befolyásos pozíciókat töltött be a Vatikánban.² Bátyja, Francesco pedig jogászként a Szent-szék egyik főtárgyalójaként készítette elő az olasz kormánnyal az 1929-es lateráni egyezményt, amely létrehozta a független Vatikán Államot, és lezárta az egyház és

¹ Frank J. Coppa: *The Life and Pontificate of Pope Pius XII: Between History and Controversy*. Washington, 2013. xi.

² *uo.*, 6–8.

az olasz állam évtizedes konfliktusát.³ Eugeniót 1899-ben szentelték pappá,⁴ és tehetsége révén gyorsan emelkedett fel a ranglétrán. Előbb kánonjogászként szerzett magának érdemeket, majd 1917-ben XV. Benedek pápa (1914–1922) nunciussá (szentszéki nagykövetté) nevezte ki Bajorországba,⁵ 1920-tól pedig a teljes Weimari Köztársaságba.⁶ Több mint egy évtizedet töltött Németországban, ahol elszántan és alapvetően sikeresen képviselte a német katolikusok érdekeit: sikeres konkordátumokat tárgyalt le előbb Bajorországgal (1924),⁷ majd Poroszországgal (1929),⁸ mely konkordátumok biztosították az ezen tartományokban élő katolikusok jogait. 1929-ben XI. Piusz pápa (1922–1939) bíborossá nevezte ki Pacellit, majd 1930 elején megtette államtitkárává – vagyis a Vatikán második emberévé, lényegében miniszterelnökévé és külügyminiszterévé egy személyben.⁹ Ezen pozíciójában egyik legvitatottabb és egyben legfontosabb diplomáciai lépése a Birodalmi Konkordátum (*Reichskonkordat*) megkötése volt Németországgal 1933-ban, alig néhány hónappal Hitler hatalomra kerülése után.¹⁰ A konkordátum alapvető célja az volt, hogy egyfajta jogi védőbástyát biztosítson a németországi katolikus intézmények, iskolák és hívők számára a kibontakozó nemzetiszocialista diktatúra árnyékában. Ez egy kényszerű reálpolitikai megállapodás volt: a német katolikusok védelme érdekében a leendő pápa lényegében beleegyezett a katolikus Centrum Párt feloszlatásába is. A megállapodást viszont már saját korában is sokan kritizáltak – maga XI. Piusz is vonakodva állt hozzá –, mondván, hogy a Vatikán ezzel bizonyos fokú nemzetközi legitimációt adott a Hitler-rezsimnek. Pacelli azonban „meg volt győződve arról, hogy ez az egyetlen eszköz a katolikus egyház és különféle németországi szervezetei elpusztításának megakadályozására.”¹¹ Más kérdés, hogy Hitler az egyezményt a későbbiek során nem igazán tartotta be.¹² Pacelli ezt érzékelve részt vett a XI. Piusz által kiadott *Mit brennender Sorge* (*Égő aggodalommal*) kezdetű enciklika megírásában, amely élesen elítélte a hitleri diktatúra fajgyűlöletét, államközpontúságát, keresztényellenességét, és többek között a konkordátum megszegését is.¹³

³ *uo.*, 10.

⁴ *uo.*, 39.

⁵ *uo.*, 62.

⁶ *uo.*, 75.

⁷ *uo.* 91–92.

⁸ *uo.* 95.

⁹ lásd bővebben: *uo.* 101–123.

¹⁰ *uo.* 111.

¹¹ *uo.*, 112.

¹² bővebben a konkordátumról, és az azt övező vitákról: Joseph A. Beisinger: *The Reich Concordat of 1933. The Church struggle against Nazi Germany*. In: Frank J. Coppa (ed.): *Controversial Concordats: The Vatican's Relations With Napoleon, Mussolini, and Hitler*. Washington 1999, 120–181.

¹³ Coppa, 2013. 116–117.

Pacelli államtitkársága alatt sokat utazott, 1938-ban a 34. Eucharisztikus Világkongresszuson – amit történetesen Budapesten rendeztek meg – ő képviselte a pápát. 1936-ban hosszas utazást tett az Egyesült Államokban (ahol Franklin D. Roosevelt elnökkel is találkozott), de járt Dél-Amerikában és Franciaországban is, így nemzetközileg az egyik legismertebb egyházi vezetővé vált.¹⁴ 1935-ben megkapta a *camerlengo* (kamarás) tisztséget, ami azt jelentette, hogy a pápa halála esetén ő vezette a Vatikánt az új pápa megválasztásáig.¹⁵ XI. Piusz halála végül 1939. február 10-én történt meg. A konklávé március 2-án kezdődött, és kevesebb mint huszonnégy óra alatt, a harmadik szavazási körben meg is választották Pacellit Szent Péter utódjának, aki ezt követően a XII. Piusz nevet vette fel. F. J. Coppa amerikai történész szerint a bíborosok többsége úgy vélte, hogy az előző pápa nyíltan harcias politikája provokálta a diktatórikus rendszereket, és ezzel veszélybe sodorta a hívőket és az Egyházat a fasiszta Olaszországban és a náci Németországban. Ezért Pacellit kifejezetten azért választották meg, hogy ezt a konfrontatív irányvonalat megváltoztassa és visszafordítsa, illetve kiváló diplomáciai szakértelmével „lecsendesítse a diktátorokat, és megkímélje az Egyházat a bosszújuktól.”¹⁶

Pápasága egybeesett a II. világháborúval, és a hidegháború első szakaszával. Pontifikátusa első hónapjaitól kezdve próbálta megakadályozni a háború kitörését, majd annak eszkalációját, többször felemelte a békéért a szavát.¹⁷ A Vatikán semlegességet deklarált, igyekezett fenntartani a diplomáciai kapcsolatokat mindegyik oldallal,¹⁸ bár egyértelmű, hogy a pápa a nyugati hatalmak felé orientálódott, hiszen 1939 és 1940 között közvetítőként részt vett egy Hitler-ellenes puccskísérlet előkészítésében, melyet bizonyos német tisztek és a britek tervelték ki. A puccskísérlet végül a két fél kölcsönös bizalmatlansága miatt megghiúsult.¹⁹

II. világháborús részvétele miatt több kritika éri a mai napig a pápát, melyek közül a legfőbb az, hogy soha nem nevezte meg nyíltan a nácikat és nem ítélte el név szerint a holokausztot. XII. Piusz állítólagos közönye széles körben elterjedté vált Rolf Hochhuth német drámaíró híres, *A helytartó* című 1963-as műve nyomán, melyből film is készült 2002-ben, a sokatmondó *Ámen* címmel. Anélkül, hogy a kérdés min-

¹⁴ *uo.*, 115.

¹⁵ *uo.*, 102.

¹⁶ *uo.*, 127.

¹⁷ lásd bővebben *uo.*, 124–151.

¹⁸ *uo.*, 140.

¹⁹ *uo.*

den részletébe belebocsátkoznánk, nyugodtan kijelenthető, hogy ez a kép hamis.²⁰ A pápa valóban nem ítélte el látványosan, nagy szavakkal a németek tevékenységét (bár erre is volt példa), mert attól tartott, hogy egy határozott pápai elítélés csak rontana a helyzeten. Hiszen – érvelt az egyházfő – ebben az esetben Hitler bosszúból fokozná a katolikusok üldözését, és felgyorsítaná a zsidók deportálását is, ahogyan az Hollandiában is történt 1942 nyarán, miután a helyi püspökök nyíltan tiltakoztak.²¹ A háttérben ugyanakkor a Vatikán hatásos, nagyszabású mentőtevékenységet folytatott. XII. Piusz közvetlen utasítására a vatikáni intézmények, kolostorok és templomok megnyitották kapuikat az üldözöttek előtt. Különösen Róma 1943-as német megszállása idején vált ez láthatóvá, amikor a pápa saját nyári rezidenciáján, Castel Gandolfóban is több ezer zsidó menekültet szállásoltak el. A Vatikán diplomáciai akciókba is kezdett, több országban – így Magyarországon is – menleveleket állítottak ki a zsidóknak.²² Pinchas Lapide izraeli diplomata és történész későbbi becslései szerint a katolikus egyház XII. Piusz pápasága alatt közvetve vagy közvetlenül mintegy 700 000–850 000 európai zsidó életét mentette meg a pusztulástól.²³ A pápa zsidó-mentő tevékenységét a későbbiekben több magas rangú izraeli politikus is méltatta.²⁴

A második világháború lezárulása után a Szentszék újabb globális kihívással nézett szembe: a kommunizmus és a Szovjetunió térnyerésével Kelet-Közép-Európában. XII. Piusz a hidegháború éveiben határozott, megalkuvást nem ismerő antikommunista álláspontot képviselt. 1949-ben a Szent Offícium jóváhagyásával rendeletet adott ki, amely kiközösítéssel sújtotta mindazon katolikusokat, akik beléptek a kommunista pártokba vagy bármilyen formában támogatták azokat.²⁵ Igyekezett fellépni a kiépülő államszocialista rendszerek egyházellenes tevékenységével szemben, és határozottan kiállt az olyan üldözött főpapok mellett, mint a magyar Mindszenty József bíboros vagy a horvát Aloysius Stepinac.²⁶ Támogatta az 1956-os magyar forradalmat, alig két hét alatt három enciklikát (*Luctuosissimi Eventus*, *Laetamur Admodum*, *Datis Nuperrime*) és egy rádióüzenetet szentelt az ország ügyének.²⁷

20 A kérdéstről lásd részletesebben magyar nyelven: Michael Hesemann: *A pápa, aki szembeszállt Hitlerrel - XII. Piuszról ferdtések nélkül*. Szombathely, 2013.; Michael Hesemann: *Sötét alakok - Mitoszok, legendák és hazugságok a Katolikus Egyház történetéből*. Budapest, 2010. 227–245.; Rodney Stark: *Hamis tanúk. Évszázadok katolikusellenes mítoszainak cáfolata*. Budapest, 2023. 42–48.

21 Hesemann, 2010. 236–238.

22 *uo.*, 238–242.

23 *uo.*, 239.

24 Stark, 2023. 43.

25 Coppa, 2013. 214.

26 *uo.*, 211–212.

27 Bővebben itt olvashat erről: Botos Máté: *XII. Pius pápa és a magyar forradalom*. In.: Botos Katalin (szerk.), *A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom*. Budapest, 2018. 131–142.

Teológiai szempontból XII. Piusz pápasága az egyik legtermékenyebb időszak volt a modern egyháztörténetben. Összesen 41 enciklikát adott ki. Legjelentősebb teológiai tette Szűz Mária mennybevételének (*Assumptio Beatae Mariae Virginis*) dogmatikai kihirdetése volt 1950-ben a *Munificentissimus Deus* kezdetű apostoli konstitúcióban. Ez a mai napig az egyetlen alkalom az I. Vatikáni Zsinat óta, amikor egy pápa élt a pápai tévedhetetlenség (infallibilitás) dogmájával *ex cathedra* kijelentés formájában.²⁸ Emellett a *Divino afflante Spiritu* (1943) enciklikájával szabad utat adott a modern, tudományos igényű bibliakutatásnak (melyhez a katolikus egyház korábban nagyon gyanakvóan állt).²⁹

XII. Piusz pápa 1958. október 9-én halt meg nyári rezidenciáján, Castel Gandolfóban, 82 éves korában.³⁰ 1965-ben VI. Pál elindította szenttéavatási eljárását,³¹ XVI. Benedek pápa pedig 2009-ben aláírta a dokumentumot, amely elismerte XII. Piusz „hősi-es erényeit”, ezzel megkapta a Tiszteletreméltó (Venerabilis) címet. Ez lényegében a szentté avatás előszobáját jelenti.³² Boldoggá avatását hátráltatják azonban a holokausztal kapcsolatos történelmi viták, ezért is rendelte el Ferenc pápa 2020-ban a XII. Piusz pápaságára vonatkozó vatikáni titkos archívumok teljes megnyitását a kutatók előtt, hogy teljes mértékben tisztán lehessen látni a kérdésben.³³

A pápák és a parlamentáris választások

II. János Pál pápa a *Centesimus Annus* kezdetű enciklikájában ezt írja: „Az Egyház nagyra értékeli a demokratikus rendszert, mint olyan rendszert, amely biztosítja polgárai számára a politikai döntésekben való részvételt és garantálja a kormányzottnak, hogy maguk válasszák meg és ellenőrizzék vezetőiket, vagy békés formában leváltsák őket, ha szükségesnek látszik. Ezért az Egyház nem helyeselheti az olyan zártkörű vezetőcsoportok létrejöttét, amelyek az államhatalmat saját hasznukra vagy ideológiai céljaik megvalósítására bitorolják. Valódi demokrácia csak „jogállamban” és az emberi személy helyes értelmezése alapján lehetséges.”³⁴ A Katolikus Egyház

²⁸ Coppa, 2013. 224.

²⁹ uo., 227.

³⁰ uo., 245.

³¹ uo., 173.

³² uo., 262.

³³ P. Vértessaljai László SJ.: Ferenc pápa jövőre megnyitja a Vatikáni Titkos Levéltárat XII. Piusz idejére 1939-1958 között. Vatican News, 2019. URL: <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2019-03/papa-leveltar-vatikan-xii-piusz-kutatas-megnyitas.html> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

³⁴ Az enciklika magyar nyelven elolvasható itt: <https://katolikus.hu/dokumentumtar/centesimus-annus> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

Katekizmusa pedig leszögezi: „Az állampolgároknak, amennyire lehetséges, tevékenyen részt kell venniük a közéletben.”³⁵ (KEK 1915)

Hosszú út vezetett a demokrácia elvének elfogadásáig. XVI. Gergely pápa (1831–1846) *Mirari vos* (1832) kezdetű enciklikájában például egyenesen „örült eszmének” nevezte a lelkiismereti szabadságot, illetve határozottan elítélte a könyvek és újságok cenzúra nélküli kiadását, mivel úgy vélte, hogy ez a tévtanok terjedéséhez vezet.³⁶

Ugyanakkor látni kell, hogy a 19. század pápai nemcsak általánosan olyan elvekkel szegültek szembe, melyek ma már elválaszthatatlanul hozzátartoznak a parlamentáris demokráciákhoz (pl. sajtószabadság), hanem IX. Piusz pápa *Non Expedit* elnevezésű rendelkezése (melyet először 1868-ban jelentett ki, majd 1874-ben megújított, megszigorított), kifejezetten megtiltotta az olasz katolikusoknak azt, hogy részt vegyenek az új, egységes Olasz Királyság parlamenti választásain, akár választóként, akár jelöltként.³⁷ A pápaságnak feszült konfliktusa volt ekkor az olasz állammal, hiszen a 19. század közepén az olasz nemzeti mozgalom (*Risorgimento*) célul tűzte ki Olaszország egyesítését. Ez azonban csak az Egyházi Állam (a pápa világi birtokai) kárára valósulhatott meg: 1860-ra az Egyházi Állam nagy részét elfoglalták az olasz csapatok, az állam elvesztette területének háromnegyedét, lényegében csak Róma és környéke maradt a pápa kezén, majd 1870. szeptember 20-án az olasz hadsereg bevonult Rómába is, ezzel az Egyházi Állam végleg megszűnt, Róma pedig az új Olasz Királyság fővárosa lett.³⁸

IX. Piusz tiltakozott, a Szentszék pedig nem akarta, hogy a hívő katolikusok a szavazatukkal, parlamenti jelenlétükkel legitimálják azt az államot, amelyik erőszakkal elvette a pápa földjeit. Az olasz katolikusok politikai passzivitásának elvét kezdetben azonban nem a vatikáni kúria, hanem don Giacomo Margotti befolyásos katolikus újságíró indította el 1861-ben, aki egy vezércikkében „*Nè eletti, nè elettori*” („se megválasztottak, se választók”) hirdette meg az elvet. Ezt a radikális, tiltakozó stratégiát az 1857-es és 1860-as választási kudarcok váltották ki, mivel a katolikusok

³⁵ A katekizmus ezen kiadását használok cikkemben: *A Katolikus Egyház Katekizmusa*. Budapest, 2002.

³⁶ Az enciklika magyar nyelven olvasható itt: <https://www.katolikus-honlap.hu/1501/mirarivos.pdf> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

³⁷ A *Non Expedit*-ről röviden itt lehet olvasni angolul: <https://www.britannica.com/topic/non-expedit>. Cikkemben a következő szakirodalmat veszem alapul, ezt foglalom össze: Saretta Marotta: *Il «non expedit»*. In.: Alberto Melloni (szerk.): *Christiani D'Italia. Chiesa, Società, Stato, 1861-2011*. Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 2011. 215–235.

³⁸ Pete László: *Olaszország története. A kezdetektől napjainkig*. Budapest, 2023. 380–381.; 387–388.

felismerték, hogy a parlamenten belül nem tudják megállítani az olasz egységmozgalmat és az Egyházi Állam felszámolását.³⁹ Ezzel a kérdés ugyanakkor még nem dőlt el ténylegesen: 1866-ban IX. Piusz összehívott egy bíborosi gyűlést, ahol egy pragmatikusabb álláspontra helyezkedtek végül a főpapok: elfogadták, hogy a katolikusoknak kötelező részt venniük a választásokon, ha ezzel „a jót előmozdíthatják és a [nagyobb] rosszat megakadályozhatják”.⁴⁰ Ezek után viszont az olasz katolikusok megosztottá váltak a kérdésben, heves sajtóviták indultak, hiszen sokan voltak, akik az eredeti, 1861-es elvekhez tartották magukat. Ezt látva 1868. január 30-án újra összegyűltek a bíborosok, és úgy ítélték meg, hogy a jelenlegi olaszországi egyházellenes helyzetben a választási részvétellel képtelenség lenne orvosolni a bajokat, ezért hivatalosan is kimondták a Non Expedit („nem célszerű”, tehát nem célszerű részt venni a választásokon) határozatot.⁴¹

Ez az állásfoglalás azonban ekkor még nem jelentett abszolút érvényű tilalmat, ugyanakkor 1870-ben, Róma elvesztése után a „militáns katolikus” közvélemény szemében a parlamenti választásoktól való távolmaradás lényegében a tiszta hit mércéjévé vált. Sok katolikus olyannyira radikalizálódott, hogy a tiltást az önkormányzati választásokra is ki akarta terjeszteni. Erre IX. Piusz pápa határozottan közbelépett annak érdekében, hogy a helyi választásokon való részvételt megmentse. 1872-ben kijelentette, hogy az önkormányzati választásokon való részvétel kifejezetten kötelesség az „istentelenség” helyi térnyerésének megfékezésére.⁴²

Miért vehettek részt a katolikusok az önkormányzati választásokon (akár jelöltként, akár választóként), és miért nem tehettek ugyanígy országos szinten? A pápa szemében a törvényhozói és a helyi szint között a politikai eskü jelentette a választóvonalat. Ugyanis a parlamenti képviselőknek esküt kellett tenniük az állam törvényeinek megtartására, védelmére és fenntartására, amivel lényegében szentesíteniük kellett volna az Egyházi Állam kifosztását és az időközben megszületett egyházellenes törvényeket, ami – érvelt a pápa – a katolikus lelkiismeret számára megengedhetetlen cselekedet.⁴³ Éppen ezért 1874-ben IX. Piusz az országos választásoktól való távolmaradást szigorú, hivatalos tilalommal emelte.⁴⁴

³⁹ Marotta, 2011. 215.

⁴⁰ *uo.*, 217–218.

⁴¹ *uo.*, 220.

⁴² *uo.*

⁴³ *uo.*, 221. Lásd még magyarul: Pete, 2023. 389.

⁴⁴ Marotta, 2011. 221.

A tilalom radikalizálódása és elmélyülése a következő pápák alatt is folytatódott, jöllehet a színfalak mögött a pápaság kénytelen volt folyamatos kompromisszumokat kötni a politikai valósággal. Az 1878-ban trónra lépő XIII. Leó (1878–1903) alapvetően hitt abban, hogy a politikai részvétel hatékony fegyver lehet érdekérvényesítés gyanánt az Egyház kezében, ám mivel a katolikus közvélemény, illetve a bíborosi kollégium is megosztott volt a kérdésben, ezért végül a Szent Offícium 1886 végén kénytelen volt egyértelműen deklarálni, hogy a *Non Expedit* nem csupán tanács, hanem szigorú tiltás (*divieto*).⁴⁵ Ám ezzel korántsem volt mindenki elégedett. Világi hívők egy 1888-as emlékiratban ugyanis elkeseredetten fogalmazták meg azt, hogy az Egyház ezzel a hozzáállással egyfajta „öngyilkosságot” követett el, hiszen parlamenti távolmaradással önként engedte át a társadalom formálásának legfontosabb eszközeit, így az iskolákat és a sajtót, az egyházellenes liberális kormánynak.⁴⁶

Ugyanakkor néhány dolgot látni kell: egyrészt azt, hogy a tiltás ellenére a katolikus hívők és a papság egy része a gyakorlatban tömegesen járult az urnákhoz (már csak azért is, mert 1882-ben egy választójogi törvény lényegében megduplázta a szavazásra jogosultak számát), másrészt pedig azt, hogy XIII. Leó a háttérben egyre szélesebb körű titkos felmentési rendszert működtetett: a gyakorlatban a Szent-szék lényegében elnézte a lojális katolikusok indulását az országos választásokon.⁴⁷ Harmadrészt pedig fel kell hívni a figyelmet arra, hogy a tiltás csak Olaszországra vonatkozott, egyébként a pápa nem ellenezte a demokratikus választásokat, sőt a köztársasági államformát is elfogadta.⁴⁸

Az olaszországi sajátos helyzettől eltekintve XIII. Leó ugyanis arra szólította fel a katolikusokat, hogy ismerjék el, és fogadják el a mindenkori törvényes államformát, legyen az monarchia vagy éppen köztársaság. Több írásában is leszögezte továbbá, hogy a keresztényeknek nemcsak elviselniük kell a fennálló rendet, hanem állampolgári kötelességükből fakadóan tevékenyen részt is kell venniük a közéletben, és mivel a modern politika alapja a választásokon nyugvó parlamentarizmus, a híveknek a szavazásokon való részvétele is alapvető kötelezettség.⁴⁹ Ezt támasztja alá az 1885-ben megjelent *Immortale Dei* kezdetű enciklika is,⁵⁰ ahol a következőket olvashatjuk:

⁴⁵ *uo.* 226–227.

⁴⁶ *uo.* 226.

⁴⁷ *uo.* 228–229.

⁴⁸ Gájer László: XIII. Leó pápa megnyilatkozásainak filozófiatörténeti előzményei (*Különös tekintettel a vallásszabadságra*). Doktori disszertáció. Budapest, 2013. 189.

⁴⁹ *uo.*, 221.

⁵⁰ Bővebben itt olvashat az enciklikáról: *uo.*, 146–154.

„Továbbá általában véve méltó és üdvös, hogy a katolikusok e szűk körön [t.i. a magánügyeken] túlra is kiterjesszék törekvéseiket, és figyelmüket az országos politikára fordítsák. [...] [A] közügyekből való teljes kimaradás éppoly helytelen lenne, mint nem törődni a közjával vagy nem fáradozni érte; sőt annál is inkább, mivel a katolikusokat maguk az általuk vallott tanok intik arra, hogy tisztességesen és hűségesen lássák el kötelességeiket. Ha ugyanis távol tartják magukat [a közügyektől], akkor az állam kormányzását könnyebben ragadják magukhoz olyan emberek, akiknek elvei vajmi kevés garanciát jelentenek az állam jólétére nézve. Ez a keresztény vallás kárára is válna, hiszen olyanok kerülnének hatalomra, akik rosszindulattal viseltetnek az Egyház iránt, azok pedig, akik készek lennének támogatni az Egyházat, meg lennének fosztva minden befolyástól. Mindebből tehát világosan következik, hogy a katolikusoknak alapos okuk van részt venni a közügyek intézésében. Mert ezzel nem vállalják – és nem is kell vállalniuk – azt a felelősséget, hogy helyeseljék a kormányzás jelenlegi hibás módszereit, hanem arra töreksenek, hogy e módszereket – amennyire lehetséges – a valódi és igaz közös szolgálatába állítsák, és ezzel egyidejűleg minden tőlük telhetőt megtegyenek azért, hogy az állam minden erébe mintegy beoltsák a keresztény bölcsesség és erény egészséges nedvét és vérét.”⁵¹ Tehát XIII. Leó az országos közügyekben való részvételre buzdított, éppen annak érdekében, hogy a keresztény elveket képviselni lehessen állami szinten. Ezen elv mentén a korban több katolikus párt is szerveződött Európa-szerte, hazánkban ilyen volt a Katolikus Néppárt, mely az 1895-ös egyházpolitikai rendelkezések elfogadása ellen tiltakozva bontotta ki zászlaját.⁵²

Nem célom a *Non Expedit* egész történetének áttekintése. Elég annyit rögzítenünk, hogy X. Piusz pápa (1903–1914) engedett a kérdésben, és lényegében csendben megengedte a hívőknek, hogy a választásokon „a lelkiismeretük szerint” szavazzanak azokra a jelöltekre, akik a rendet és a társadalmi békét garantálják – erre a szocialisták egyre nagyobb előretörésének megakadályozása érdekében került sor, az 1904-es országos sztrájk sokkja után.⁵³ Ez a pragmatikus fordulat az 1905-ös *Il fermo proposito* enciklikával nyert hivatalos formát. Bár a *Non Expedit* elvileg érvényben maradt, a püspökök felhatalmazást kaptak, hogy a lelkek védelmében és a társadalom megmentése érdekében „egyedi esetekben” felmentést adjanak a tiltás alól.⁵⁴

⁵¹ A részletet a hivatalos angol fordításból magam fordítottam magyarra: https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html (hozzáférve: 2026. 06. 12.) Az enciklikát először Prohászka Ottokár fordította le, de az ő nyelvezetét kissé nehézkesnek éreztem.

⁵² Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Pécs, 2021. 549.

⁵³ Marotta, 2011. 232.

⁵⁴ *uo.*, 232–233

Végül XV. Benedek pápa az első világháború után, 1919-ben hivatalosan is eltörölte a *Non Expeditet*. Ez tette lehetővé, hogy egy szicíliai pap, don Luigi Sturzo vezetésével megalakuljon az Olasz Néppárt (*Partito Popolare Italiano*), mely képviselte a politikai katolicizmust Olaszországban.⁵⁵ A párt már a megalakulásának évében, az 1919-es parlamenti választásokon óriási sikert ért el: a szavazatok több mint 20%-át megszerezve 100 képviselői helyet szerzett, és a Szocialista Párt mögött a második legnagyobb politikai erővé vált.⁵⁶

Összefoglalásként rögzítsünk tehát néhány gondolatot:

1. IX. Piusz az Olasz Királysággal fennálló konfliktus, és az ebből következő lelkiismereti kérdések (a politikai eskü problémája) miatt tiltotta meg az olasz katolikusoknak a választási részvételt.
2. XIII. Leó pápa felismerte a közügyekben való részvétel fontosságát, ugyanakkor bizonyos egyházi körök, a katolikus sajtó ellenállása, valamint a hívők megosztottságától való félelem miatt nem tudta feloldani az olaszországi korlátozást.
3. A pápa ugyanakkor más országok katolikusainak kifejezetten előírta azt, hogy vegyék ki a részüket az országos politikából a keresztény elvek képviselte érdekében. A keresztények politikai részvételének kötelezettsége innentől kezdve a katolikus társadalomtanítás alapvető részévé – mondhatni axiómájává – vált. Ezen elv – amint azt hamarosan látni is fogjuk – határozottan visszaköszön XII. Piusz pápa megnyilatkozásaiban is.

XII. Piusz pápa 1944. karácsonyán rádióbeszédet tartott.⁵⁷ Eddigre mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy a tengelyhatalmak a háborút elvesztették, és egy új politikai berendezkedés kezd körvonalazódni. A pápa észlelte azt, hogy a társadalmak egyre inkább a demokrácia felé fordulnak, hiszen a háborús, keserű tapasztalatok miatt határozottan szembehelyezkednek az önkényuralmi rendszerekkel, annak érdekében, hogy a jövőben aktívan beleszólhassanak a saját sorsukba. XII. Piusz beszédében felhívta a figyelmet arra – elődei és leginkább XIII. Leó pápa nyomdokain haladva –, hogy a Katolikus Egyház nem ellenzi a demokratikus rendszereket, és semmilyen kormányzati formát nem ítélt el, amíg az a közjót szolgálja. Szerinte

⁵⁵ <https://www.britannica.com/topic/non-expedit> (hozzáférve: 2026. 06. 12.)

⁵⁶ Harsányi Iván: *Olaszország története a két világháború között*. In.: Németh István (szerk.), 20. századi egyetemes történet (I. kötet: Európa). Budapest, 2006. 173.

⁵⁷ A teljes beszéd elérhető magyarul itt Schrotty Pál fordításában: https://ppek.hu/konyvek/XII_Pius_A_demokraciarol_1.pdf (hozzáférve: 2026. 06. 12.)

az igazi demokrácia alapja a tudatos állampolgár, akinek joga van véleményt nyilvánítani a kötelezettségekről, és joga van elutasítani a megkérdésezése nélkül hozott törvényeket. A beszédben arra is kitért, hogy a vezetőknek és a törvényhozóknak szilárd keresztény meggyőződésű, megvesztegethetetlen, kiváló jellemeknek kell lenniük, akik nem egy-egy csoport érdekeit, hanem az egész nép közjavát képviselik. Kijelenti: *„A jövő a demokrácia felé halad. Megvalósulásának azonban lényeges kelléke, hogy Krisztus vallásához és az Egyházhoz, Megváltónk tanításának hirdetőjéhez és üdvözítő küldetésének folytatójához igazodjék. Az Egyház tanítja és védi az igazságot, közvetíti a kegyelem természetfeletti erőit, valósítja a dolgok és célok Isten adta rendjét, minden demokrácia végső alapját és irányelvét.”*

Bár a beszédében nem tért ki külön a kommunista térnyerés veszélyeire, azonban tudjuk, hogy XII. Piusz és környezete aggódva figyelte azt, hogy a Vörös Hadsereg csapatai egyre nagyobb területeket foglalnak el Közép-Európában.⁵⁸ A pápa tehát lényegében felismerte, hogy a háború utáni káoszban a totalitárius baloldali diktatúrákkal szemben a stabil, keresztény értékrenden nyugvó demokráciák jelenthetik a leghatékonyabb védőbástyát. Ezért, a II. világháború után tevékenyen buzdította a katolikusokat a választásokon való részvételre – sőt, egyenesen erkölcsi kötelességgé tette ezt –, annak érdekében, hogy olyan emberek vezessék az országokat, akik kiállnak a keresztény igazság, az emberi és isteni méltóság megőrzése mellett.

Ezt az elvi kiállást a pápa a gyakorlatban is azonnal alkalmazta, amikor a háború utáni első sorsdöntő választások elérkeztek. A következőkben tehát tekintsük át ezeket a megnyilatkozásokat!

Gondolatok az 1946-os olasz és francia választások kapcsán

Őszentsége XII. Piusz pápa beszéde a Szent Kollégiumhoz Szent Jenő ünnepén (1946. június 1. szombat) (Részlet)⁵⁹

„Gondolatok a holnapi napról. Holnap két nagy nemzet polgárai járulnak tömött sorokban az urnákhoz. Miről is van szó valójában? Arról, hogy e két nemzet, e két — több mint évezredes keresztény civilizációval rendelkező — latin testvér továbbra is a ke-

⁵⁸ Coppa, 2013. 205.

⁵⁹ A teljes szöveg elérhető itt (olasz nyelven): https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19460601_una-volta.html (hozzáférve: 2026. 06. 08.) A fordításban nyújtott segítségért hálával tartozom Szalay Mátyásnak.

reszténység szilárd kősziklájára, a személyes Isten elismerésére, az ember szellemi méltóságába és örök sorsába vetett hitre támaszkodik-e, vagy pedig jövőjüket egy materialista állam könyörtelen mindenhatóságára akarják bízni, amelynek nincs túlvilági ideálja, nincs vallása és nincs Istene. E két lehetőség közül az egyik vagy a másik fog beteljesedni, aszerint, hogy a választási urnákból a keresztény civilizáció bajnokainak vagy pedig pusztítóinak nevei kerülnek-e ki győztesen. A válasz a választók kezében van; ők viselik ennek fenséges, de egyben súlyos felelősségét!”

A pápa ezt a beszédet 1946. június 1-jén mondta el, amelyet a bíborosi kollégiumhoz intézett a pápák hagyományos névnapi kihallgatásán (mivel XII. Piusz polgári neve Eugenio Pacelli volt, így védőszentje, Szent I. Jenő pápa ünnepén szólt a bíborosokhoz). A beszédben több dologra is kitért, például éles kritikával illette a nagyhatalmakat, amiért azok nem az igazi, tartós békére törekednek, illetve határozottan felszólalt a háború elhúzódó humanitárius következményei ellen, így a hadifoglyok szabadon bocsátását követelte, illetve szót emelt a szülőföldjükről elűzöttek mellett is.

Számunkra a lefordított rész az érdekes. 1946. június 2-án, a beszéd másnapján Olaszországban egy alkotmányozó nemzetgyűlési választást, és egy államformáról szóló népszavazást tartottak,⁶⁰ míg a „latin testvér”, a franciák is ugyanezen a napon tartottak egy nemzetgyűlési választást.⁶¹

Tudni kell, hogy a második világháború utáni években mind a francia, mind pedig az olasz kommunista párt elképesztő tömegbázissal rendelkezett. A legfőbb oka ennek a háborús szerepvállalásuk volt, hiszen aktívan kivették a részüket az ellenállási mozgalmakban. A kommunisták ezért a helyi lakosság szemében hazafias erőkként tűntek fel, akiket egyfajta tisztelet övezett.⁶² Emellett Franciaországban a szélsőbaloldali ideológiának mély gyökerei is voltak a társadalomban.⁶³ Népszerűségükre természetesen még rátett a rossz gazdasági helyzet, melyet a kommunista pártok sikeresen meg tudtak lovagolni a hangzatos szociális ígéreteikkel. Ezek mind azt eredményezték, hogy a kommunista pártok rendkívül esélyesnek bizonyultak az 1946-os választásokon. Mindkét országban működött kereszténydemokrata párt is, melyek az egyház szociális, társadalmi tanításai mellett álltak ki leginkább. A kereszténydemokrata pártok lényegében gyűjtőpártokká váltak erre a korszak-

⁶⁰ Pete, 2023. 519.

⁶¹ Gazdag Ferenc: *Franciaország története. 1945-1995.* Budapest, 1996. 26.

⁶² Pete, 2023. 517–518.

⁶³ Hahner Péter: *Franciaország története.* Budapest, 2002. 253–254.

ra, a korábbi, háború előtti jobboldali pártok szavazóinak támogatását élvezték.⁶⁴ Olaszországban a Kereszténydemokrata Párt vezetője Alcide de Gasperi volt, aki a háború utáni egységkormányban előbb külügyminiszter, majd 1945 decemberétől az ország miniszterelnöke lett.⁶⁵ Franciaországban is voltak kereszténydemokraták, ahol Népi Köztársasági Mozgalom (MRP) néven szerepeltek. Itt egy sajátos helyzet volt jelen. Az ország felszabadulása után, 1945 októberében már választottak egy Alkotmányozó Nemzetgyűlést. Ebben a baloldali pártok kerültek többségbe (a kommunisták 148 hellyel, a szocialisták 134 hellyel rendelkeztek, a kereszténydemokratáknak velük szemben csak 141 helyük volt), és kidolgoztak egy alkotmánytervezetet.⁶⁶ Ez a tervezet szinte minden hatalmat egy egykamarás parlament kezébe adott volna, lényegében eltörölve a második kamara, a Szenátus politikai hatalmát, valamint a kormány és az államfő befolyását is súlyosan meggyengítette volna. A franciák többsége végül elutasította a tervezetet egy 1946. május 5-i referendumon, emiatt a nemzetgyűlés feloszlott, és júniusra új választásokat írtak ki.⁶⁷

A pápa nem fogalmazott nyíltan, de egyértelmű, hogy beszédének lefordított részében a „materialisták” alatt a kommunistákat értette, és az is világos, hogy elítélően nyilatkozik róluk, olyan erőkként ábrázolva őket – teljes joggal! – melyek megrendítenék a keresztény civilizációs értékeket. Ezért morális kötelességgé tette a hívek számára a választásokon való részvételt, annak érdekében, hogy a kereszténydemokraták nyerjék meg a választásokat, akiket lényegében az európai civilizáció egyfajta utolsó védvonalának tekintett a beszédében – persze ügyesen fogalmazva, a pártok nevének kimondása nélkül. Az államformáról szóló olasz népszavazás nem volt annyira fontos a számára, hiszen 1944-es karácsonyi beszédében is leszögezte, hogy *„a tágabb értelemben vett demokráciának több alakja lehet, s mind monarchikus, mind köztársasági keretben megvalósulhat.”*⁶⁸ A lényeg a nemzetgyűlési választások kimenetele volt.

A június 2-i választások eredményei végül mindkét országban igazolták a katolikus egyházfő aggodalmait, de hoztak némi megkönnyebbülést is a Szentszék számára. Olaszországban a választók 54,3%-a a köztársaság mellett döntött a monarchiával

⁶⁴ Pete, 2023. 518.; Gazdag, 1996. 23.

⁶⁵ Horváth Jenő: Olaszország és a Keresztény Demokrácia. *Múltunk* 2007/3. 245.

⁶⁶ Gazdag, 1996. 23–24.

⁶⁷ *uo.*, 24–25.

⁶⁸ Láthattuk korábban, hogy már XIII. Leó pápa sem ellenezte a köztársasági államformát, és az olasz kereszténydemokraták is a köztársaság bevezetése mellett foglaltak állást. (Horváth, 2007. 247.)

szemben, a nemzetgyűlési választásokon pedig Alcide De Gasperi Kereszténydemokrata Pártja végzett az élen: az 556 mandátumból 207-et szereztek meg, míg a kommunisták csak 104-et, a második helyezett szocialisták pedig 115-öt. Bár koalíciós kormány alakult (a kommunisták részvételével is), az ország az általános baloldali áttöréstől megmenekült.⁶⁹ Hasonló kimenetele lett a francia választásoknak is. A Népi Köztársasági Mozgalom (MRP) érte el a legjobb eredményt (28,2%), szorosan mögöttük azonban a Maurice Thorez által vezetett Francia Kommunista Párt (PCF) végzett a második helyen (25,9%), míg a Szocialisták (SFIO) 21,1%-kal a harmadik helyen végeztek. A baloldal tehát elvesztette abszolút többségét. Itt is koalíciós kormány alakult, a miniszterelnök azonban a kereszténydemokrata Georges Bidault lett.⁷⁰ A koalíció végül 1947-ben felbomlott, a kommunistákat lényegében kirúgták a kormányból, így áttörésüket lényegében sikerült megakadályozni.⁷¹ Hasonló folyamat zajlott le Olaszországban is, ahol szintén kiszorították a kommunistákat a hatalomból, és 1947 májusában De Gasperi tisztán kereszténydemokrata kormányt alakított.⁷² A keresztény szavazók tehát hosszú távon sikeresen megállították a kommunisták áttörését.

A választójog súlyos felelősséggel jár együtt

XII. Piusz pápa útmutatása a ma asszonyaihoz (Részlet a Katolikus Női Szövetségek Nemzetközi Uniójához intézett beszédéből, 1947. szeptember 11.)⁷³

„Ám azzal az ürüggyel, hogy megóvják az Egyházat a »világi« szférában való eltévelyedés kockázatától, egy bő évtizede szárnyra kapott jelszó hódít egyre nagyobb teret: vissza a tisztán »lelki« területre. Ez alatt azt értik, hogy az Egyháznak szigorúan csak a dogmatikai tanításra, a szentmiseáldozat bemutatására és a szentségek kiszolgáltatására kellene korlátoznia tevékenységét; és hogy az Egyháztól meg kellene vonni a közéletbe való bármilyen beleszólás, sőt még a vizsgálódás jogát is. Mintha a dogmának nem lenne kihatása az emberi élet minden egyes mozzanatára; mintha a hit titkai, a maguk természetfeletti gazdagságukkal, nem az egyének életének megtartására és felpezsdítésére szolgálnának, s – logikus következményként – a közéletnek az Isten

⁶⁹ Horváth, 2007. 247–248.

⁷⁰ Gazdag, 1996. 26.

⁷¹ uo., 31.

⁷² Pete, 2023. 520.

⁷³ A teljes szöveg (angol fordításban) itt olvasható el: <https://www.papalencyclicals.net/pius12/p12woman.htm> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

törvényével való összehangolására, valamint Krisztus lelkületével való átítatására! Az életnek ez az effajta kettéhasítása nem egyéb, mint színtiszta katolikusellenesség. Éppen egy ellenkező értelmű jelszóra van szükség: legyetek jelen mindenütt a hitért és Krisztusért, minden lehetséges módon és a végsőig, bárhol is forogjon kockán létfontosságú érdek, bárhol is terjesztenek elő és vitatnak meg olyan törvényeket, amelyek az istentiszteletre, a házasságra, a családra, az iskolára és a társadalmi rendre vonatkoznak! [...] Sajnos az ilyen válságos időkben a katolikus szervezetek túl gyakran maradnak távol a küzdelemtől. Ebből kifolyólag súlyos felelősség nyugszik mindenkin, férfin és asszonyon egyaránt, akit megillet a választójog – kiváltképp olyankor, amikor a vallás érdekei forognak kockán. Jól értsétek meg: a távolmaradás ilyenkor súlyos és végzetes mulasztás. Ezzel szemben a szavazati jog gyakorlása, mégpedig megfelelő gyakorlása azt jelenti, hogy Isten és az Egyház ügyének hűséges oltalmazóiként hatékonyan dolgozunk a nép valódi javáért.”

XII. Piusz pápa ezt a beszédet a *Katolikus Női Ligák Nemzetközi Uniója* Rómában üléső kongresszusának résztvevőihöz intézte. Ez a szervezet 1910-ben jött létre, és XII. Piusz alatt nagy jelentőségre tett szert. Feladatává az vált, hogy a katolikus nőket integrálja az egyházi, kulturális és társadalmi életbe, lényegében tehát, hogy ösztönözze a nők aktív részvételét az egyházi élet lényeges területein.⁷⁴ A Magyar Katolikus Lexikon szócikkét idézve: „XII. Piusz tanításaiban hangsúlyozta a nők szerepét a házasság és a család intézményének erősítésében, a közéleti szerepvállalásban és a szociális tevékenységben, a világiak apostolkodásában [...]”. Nem volt ez véletlen. A 20. század első felében jelentősen átalakult a nők társadalmi szerepe: sokan közülük munkába álltak, szavazati jogot kaptak (Olaszországban például 1945-ben kapták meg a nők a teljes körű választójogot), és XII. Piusz alkalmazkodott ehhez a megváltozott helyzethez. Közvetlenül a második világháború után, 1945. október 21-én is intézett egy beszédet „különböző katolikus női egyletek tagjaihoz”.⁷⁵ Ebben hangsúlyozta azt, hogy a férfi és nő méltóságban teljesen egyenlőek Isten előtt, de a természetük és a hivatásuk különböző, lényegében egymást kiegészítő. A pápa szerint a nők elsődleges hivatása az anyaság és a családról való gondoskodás, és pont ebből a finom, családközpontú érzékenysükből fakad egy olyan sajátos látásmód, amellyel a nők a társadalmi problémákat kezelik, ahogy a politika vilá-

⁷⁴ Lásd a Magyar Katolikus Lexikon szócikkét:

<https://lexikon.katolikus.hu/K/Katolikus%20N%C5%91szervezetek%20Vil%C3%A1guni%C3%B3ja.html> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

⁷⁵ XII. Piusz: *Questa grande vostra adunata*. (1945. október 21.). A beszéd angol nyelven elérhető itt: <https://catholictradition.org/Encyclicals/questa1.htm> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

gához állnak. A pápa így fogalmaz 1945-ös beszédében: *„A nő, ha igazi nő, csak a család szemszögéből láthatja és értheti meg teljes mértékben az emberi élet minden problémáját. És ezért van az is, hogy saját méltóságának finom érzéke mindig aggodalommal tölti el valahányszor a társadalmi vagy politikai rend veszélyt jelent anyai hivatására, vagy családja jólétére.”* Ezzel összhangban szólítja fel a pápa beszédében a nőket arra, hogy éljenek a szavazati jogukkal, ne maradjanak passzívak, mert amennyiben így tesznek, a társadalom, és az annak alapját képező családok jövőjét romboló ideológiák fogják alakítani. Itt is megfogalmazza a Szentatya azt, hogy a szavazati joggal való élés *„szigorú lelkiismereti kötelesség”*, és felszólítja a nőket arra, hogy utasítsák el a gyűlöletre épülő osztályharcot, a fegyverkezést, a háborús uszításokat: *„A nő útja a szavazófülkéhez a béke útja; és ehhez az úthoz fog ragaszkodni a család és annak jóléte érdekében, megtagadva támogatását minden olyan törekvéstől – bárhonnan is érkezzon – amely a nemzet belső vagy külső békéjét alárendelné bármiféle önző hatalmi vágyaknak.”* A nőket tehát egyfajta konzervatív erőkként, a fennálló társadalmi rend, illetve a családok védelmezőjeként ábrázolja. Alapvetően helyes diagnózis volt ez, hiszen például az 1945-ös magyar választáson leginkább a női szavazók miatt tudott a Független Kisgazdapárt abszolút többséggel választási győzelmet aratni.⁷⁶ Tehát ez az eredmény részben igazolja a pápa szavait.

1947-es beszédében lényegében az 1945-ös elveit ismételte meg. Ebben a pápa elismeri, hogy a nők hagyományos szerepe – a család kizárólagos gondozása, az otthon melegének fenntartása vagy éppen a szerzetesi élet – „gyönyörű ideálok”, de a kor már megköveteli, hogy a nők kilépjenek a közéleti „aréna”ba”, mert a keresztény értékek védelmének célja a jelenlegi helyzetben ezt diktálja. A lefordított részben kritizálja azt a korában elterjedt nézetet – amit ma, a 21. században is sokan elvárnak –, miszerint az Egyháznak vissza kellene vonulnia a tisztán „lelki” szférába, és nem szabadna beleszólnia a közéleti kérdésekbe. A Szentatya szerint azonban ez az érvelés képtelenség, hiszen aki keresztény meggyőződésű, annak igenis képviselnie kell nyilvánosan azokat az értékeket, melyeket a magáénak vall, hiszen a hitbeli meggyőződést és a közéleti szerepvállalást nem lehet elválasztani egymástól.

A beszéd egy másik részében kifejti azt, hogy természetesen nem minden nőnek kötelessége cselekvően formálni a közéletet, de azoknak a nőknek, akiknek ehhez megvan a tehetségük, képzettségük és idejük, lényegében kötelességük magukra

⁷⁶ Gyarmati György: *Demokráciából a diktatúrába. 1945-1956.* Budapest, 2010. 58.

vállalni a közélet terhét, a többieknek pedig támogatniuk kell őket ebben. Azonban egyvalami minden nőnek, és minden katolikusként erkölcsi kötelessége: mégpedig az, hogy a keresztény értékek védelme érdekében éljenek a szavazati jogukkal.

A teológia nyelvét is beemeli a diskurzusba, ugyanis a Szentatya azt mondja, hogy a választásoktól való távolmaradás – a vallási érdekek veszélyeztetettsége esetén – önmagában „súlyos és végzetes mulasztás”. A keresztény felfogás szerint ugyanis a bűn nemcsak abból áll, hogy valami rosszat elkövetünk, hanem abból is, ha a jóra való alkalmat elmulasztjuk. Ezt fejezi ki a szentmise elején a közgyónás jól ismert sora is: „[...] sokat vétkeztem gondolattal, szóval, cselekedettel és mulasztással.” Tehát a pápa szerint sorsdöntő helyzetekben – amikor a vallás, az Egyház érdekei forognak kockán – a választásoktól távol maradni bűn, hiszen ezzel hagyjuk azt, hogy a kereszténységet romboló erők kerüljenek hatalomba. Mindjárt látni fogjuk, hogy egy 1948-as beszédében még nyíltabban fogalmaz, és egyenesen halálos bűnnek nevezi a passzivitást.

A választásoktól távol maradni halálos bűn - gondolatok az 1948-as olasz választások kapcsán

XII. Piusz pápa beszéde a római egyházmegye plébánosaihoz és nagyböjti hitszónokaihoz, 1948. március 10.)⁷⁷

„Szeretett fiaim, jól ismeritek e válságos órában rátok nehezedő, sürgető kötelességeket. Mi magunk is oly sok alkalommal kifejtettük már ezeket, hogy feleslegesnek tartanánk újra visszatérni e témára. Ám, hogy ne tűnjék úgy, hogy hallgatásba burkolózunk egy ilyen nagy horderejű pillanatban, az apostolokkal együtt elismételjük: Nem tehetjük, hogy ne beszéljünk (Apcsel 4,20), s az alábbiakban röviden összefoglalunk néhány alapvető irányelvet.

A ti jogotok és kötelességetek felhívni a hívek figyelmét a közelgő választások rendkívüli jelentőségére, és arra az erkölcsi felelősségre, amely ebből mindazokra hárul, akiket megillet a választójog. Kétségtelen, hogy az Egyház fölötte áll és kívül kíván maradni a politikai pártok küzdelmein; de hogyan maradhatna közömbös egy olyan Parlament összetétele iránt, amelynek az alkotmány jogot ad arra, hogy olyan ügyek-

⁷⁷ A teljes szöveg elérhető itt (olasz nyelven): https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1948/documents/hf_p-xii_spe_19480310_intima-gioia.html (hozzáférve: 2026. 06. 10.) A fordításban nyújtott segítségért hálával tartozom Szalay Mátyásnak.

ben alkosson törvényt, amelyek oly közvetlenül érintik a legfőbb vallási érdekeket és magának az Egyháznak az életfeltételeit Olaszországban? Akadnak további nehéz, a nép jólétét befolyásoló kérdések is mindenekelőtt gazdasági problémákra és küzdelmekre vonatkozóan. Amennyiben ezek világi rendbe tartoznak (noha az erkölcsi rendet is érintik), az Egyház emberei a jelenlegi helyzetben másokra bízák azok mérlegelését és technikai kezelését a nemzet közjava érdekében. Mindebből az következik:

- 1. A jelenlegi körülmények között szigorú kötelezettsége mindazoknak – férfiaknak és nőknek egyaránt –, akiknek joguk van hozzá, hogy részt vegyenek a választásokon. Aki ettől távol marad, különösen lustaságból vagy gyávaságból, az önmagában súlyos bűnt, halálos vétket követ el.*
- 2. Mindenkinek saját lelkiismeretének szava szerint kell szavaznia. Márpedig nyilvánvaló, hogy a lelkiismeret szava minden igaz hívőt arra kötelez, hogy voksát azokra a jelöltekre vagy listákra adja, akik valóban elégséges garanciát nyújtanak Isten és a lelkek jogainak védelmére, az egyének, a családok és a társadalom valódi javára, Isten törvénye és a keresztény erkölcsi tanítás szerint.*

Egyébként pedig, szeretett fiaim, amikor a szószéken Isten ígéje hirdetésének magasztos és szent tisztségét végzitek, óvakodjatok attól, hogy kisszerű pártpolitikai kérdésekbe vagy éles pártoskodó vitákba bocsátkozzatok, amelyek irritálják a lelkeket, kiélezi a viszályt, lehűtik a felebaráti szeretetet, és ártanak saját méltóságotoknak, valamint szent szolgálatotok hatékonyságának. Azt az útmutatást adjátok a vasárnapi szentmiseken résztvevőknek, amelyet várnak töleitek arról, hogy hogyan őrizték meg a katolikus hit kincsét és védelmezzék meg azt korunk tévelygéseitől és az ellenség támadásaitól; hogyan egyesüljenek szorosabban Istennel; hogyan ismerjék meg mélyebben és szeressék lángolóbban Jézus Krisztust; hogyan formálják magukban a zaklatott, modern élet közepette a vallásos embert; hogyan cselekedjenek a Megváltó parancsolatai szerint, és hogyan maradjanak mindvégig hűségesek az Egyházhhoz és annak látható Fejéhez.”

Nem véletlenek a pápa súlyos szavai. 1948. április 18-án – ahogy a politikai zsargonban ma is el szokott hangzani – „sorsdöntő választásra” került sor Olaszországban. Ahogy Pete László fogalmaz: „a választók előtt világos alternatíva állt: nem egyszerűen két program közül, hanem a hidegháború által is befolyásolt két világnézet közül kellett választaniuk.”⁷⁸ Ugyanis miután 1947 májusában a kommunistákat kizzo-

⁷⁸ Pete, 2023. 523.

rították a kormányból, a politikai paletta végletesen polarizálódott az országban, mely szorosan összefonódott a hidegháborús politikai realitással is. Egyik oldalon állt a kormánypárt, a Kereszténydemokrata Párt Alcide De Gasperi miniszterelnök vezetésével. A kereszténydemokraták a nyugati tömb melletti elköteleződést, a magántulajdon és az egyház védelmét tűzték ki a zászlójukra. A másik oldalon a Népfront, az Olasz Kommunista Párt és az Olasz Szocialista Párt szövetsége sorakozott fel. A Népfront külpolitikailag nyilvánvalóan a Szovjetunióhoz orientálódott, és a gazdaság jelentős átalakításába kezdtek volna az esetleges győzelmük esetén, bár a kampányban rendkívül populista módszerekkel próbálták meggyőzni a munkásságot.⁷⁹ A választás önmagában egy kultúrharc is volt, hiszen „a baloldali kultúra és a katolikus kultúra feszült egymásnak.”⁸⁰ Mindezek mellett az olasz választásoknak súlyos geopolitikai tétje is volt, hiszen ekkora már Truman elnök egy éve meghirdette a „feltartóztatási politikáját”, melynek lényege az volt, hogy az USA minden eszközzel megakadályozza a kommunizmus további terjeszkedését a világban. Washington ennek megfelelően komolyan beavatkozott a választásokba: leginkább gazdasági segítséggel,⁸¹ de lényegében meg is fenyegették az olaszokat, hiszen kijelentették, hogy amennyiben a baloldal nyer, az ország egyetlen centet sem kap a Marshall-segélyből, ami azonban elengedhetetlen volt a háború utáni újjáépítéshez.⁸² A Katolikus Egyház is lényegében élet-halál harcként fogta fel a választást, ennek megfelelően a Vatikán is beavatkozott a folyamatokba. A Szentszék hatalmas összegeket mozgósított, az összes szervezetét felsorakoztatta a választási harcra, amelyek jelentős propagandatevékenységet folytattak.⁸³ Készült egy olyan plakát is, ami kifejezetten presszionálta a katolikus szavazókat: az szerepelt rajta, hogy „Isten lát téged, Sztálin nem” – jelezvén, hogy bár a szavazás titkos, Isten tudni fogja, hogy melyik oldalra álltak.⁸⁴

Ebbe a felfokozott választási kampányba illik bele a pápa beszéde is. Ez a beszéd talán a legfontosabb vizsgálódásunk szempontjából, hiszen ebben értekezik a Szentatya leghosszabban a választások tétjéről, és azzal összefüggésben a hívők erkölcsi kötelességéről. Bár a beszéd zárt körben, az olasz papság egy része előtt történt, XII. Piusz félreérthetetlenül kijelenti, hogy a klérus tagjainak kötelessége a

⁷⁹ *uo.* 521.

⁸⁰ *uo.*, 520.

⁸¹ Horváth, 2007. 251.

⁸² Pete, 2023. 523.

⁸³ Horváth, 2007. 251.; Pete, 2023. 523.

⁸⁴ Pete, 2023. 523.

politikai üzenetet elvinni a hívekhez: „A ti jogotok és kötelességetek, hogy felhívjátok a hívők figyelmét a közelgő választások rendkívüli jelentőségére.” Ügyesen fogalmaz, hiszen egyszer sem ejti ki a két szembenálló tömb nevét, de így is mindenki számára egyértelmű, hogy miről beszél. Ezt az ügyes beszédet várja el lényegében a klérus tagjaitól is. Úgy fogalmaz, hogy „a szószéken Isten igéje hirdetésének magasztos és szent tisztségét végzitek, óvakodjatok attól, hogy kisszerű pártpolitikai kérdésekbe vagy éles pártoskodó vitákba bocsátkozzatok [...]”, de mégis egyértelművé kell tenni (a pártok nevének említése nélkül), hogy a voksokat csak olyan listákra szabad adni, amelyek „elégészes garanciát nyújtanak Isten és a lelkek jogainak védelmére, az egyének, a családok és a társadalom valódi javára, Isten törvénye és a keresztény erkölcsi tanítás szerint.” Mivel a Népfront pártjai ateisták és materialisták voltak, nyilvánvaló, hogy a hívő keresztény ember – ha valóban megvizsgálja a lelkiismeretét – a pápai definíció alapján kizárólag a Kereszténydemokrata Pártra szavazhat.

Észrevehető ebben a beszédben is – az előzőekhez hasonlóan –, hogy a szavazásra a pápa nem egyszerűen csak állampolgári kötelességként tekint, hanem lelkiismereti kötelességgé emeli azt. Sőt, egyenesen kijelenti, hogy a választásoktól való távolmaradás súlyos, halálos bűn. Ahhoz, hogy egy tett –vagy ebben az esetben sokkal inkább egy mulasztás – halálos bűn legyen, a Katekizmus szerint három feltételnek kell egyszerre teljesülnie: 1.) *Súlyos anyag*: ez lényegében olyan tett, amely Isten törvényeinek radikális elutasítását jelenti. (KEK 1858); 2.) *Teljes tudatosság*: ez azt jelenti, hogy az ember tudja, messzemenőkéig tisztában van vele, hogy amit tesz (vagy elmulaszt), az bűn. 3.) *Megfontolt beleegyezés*: tehát az ember döntése belső szabadságból fakadt. (KEK 1859). A Katekizmus így folytatja: „A halálos bűn [...] magával hozza a szeretet elvesztését és a megszentelő kegyelemtől, azaz a kegyelmi állapottól való megfosztottságot. Ha a bűnbánat és Isten bocsánata nem orvosolja, kizár Isten országából és a pokol örök halálát okozza, mivel szabadságunknak hatalmában áll végső, visszavonhatatlan döntéseket hozni.” (KEK 1861). Nem szeretnék feltétlenül teológiai fejtegetésbe kezdeni, hogy a pápa jogosan mondta-e azt, hogy a választásoktól való tartózkodás halálos bűnnek számít, csupán egy dolgot szeretnék itt rögzíteni: a katolikus szavazók számára a választás tétje így – a pápa szavai szerint – nem kevesebb volt, mint saját üdvözülésük! Ha komolyan vették az intést, akkor ennek is mozgósító erővel kellett bírnia.

A választás lényegében egy kommunizmusról szóló népszavazás lett,⁸⁵ és a szavazók megértették a tétet. A Kereszténydemokrata Párt jelentősen megnyerte a választást, a szavazatok 48,5%-át begyűjtve, ezzel a törvényhozásban abszolút többségre tettek szert. A Népfront csak 31%-ot szerzett, így lényegében az állampolgárok nyíltan kimondták az ítéletet a szélsőbaloldal felett.⁸⁶ Ezután kezdetét vette az újjáépítés, és az olasz „gazdasági csoda”, az ország pedig az 1949-es NATO-csatlakozással végleg elkötelezte magát a nyugati tömb mellett.⁸⁷

Összegzésként úgy vélem, hogy XII. Piusz pápa szavaira ma is nyugodtan hivatkozhatunk. A bemutatott megnyilatkozások azt üzenik a mindenkori keresztény választópolgárnak, hogy a közéletben tevékenyen részt kell vennünk, és hogy politikai döntéseink súlyos erkölcsi felelősséggel bírnak. A pápa arra figyelmeztet minket, 21. századi választópolgárokat is, hogy a hitet nem lehet elszigetelni a mindennapi élettől, nem lehet az élet különféle aspektusait mesterségesen szétszakítani: a keresztény embernek a szavazófülkében is a jézusi etika egyetemes mérlegére kell helyeznie a döntését. Keresztényként Isten Országának értékeit kell képviselnünk a világban, és ezért olyan társadalmi, közéleti törekvéseket, mozgalmakat kell támogatnunk, amelyek ezen értékeket előmozdításán dolgoznak. Ha viszont nem találunk ilyen mozgalmakat, akkor sem szabad a passzivitásba menekülnünk, hanem nekünk kell megteremtelnünk azokat, hiszen – a pápa szavait kissé átalakítva: „Mi viseljük ennek fenséges, de egyben súlyos felelősségét!”

Felhasznált források

A Britannica enciklopédia szócikke a non expeditről: <https://www.britannica.com/topic/non-expedit> (hozzáférve: 2026. 06. 08.)

A Magyar Katolikus Lexikon szócikke a Katolikus Női Ligák Nemzetközi Uniójáról: <https://lexikon.katolikus.hu/K/Katolikus%20N%C5%91szervezetek%20vil%C3%A1guni%C3%B3ja.html> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

A Katolikus Egyház Katekizmusa. Budapest, 2002.

II. János Pál pápa Centesimus Annus kezdetű enciklikája (magyar nyelven): <https://katolikus.hu/dokumentumtar/centesimus-annus> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

P. Vértessaljai László SJ.: Ferenc pápa jövőre megnyitja a Vatikáni Titkos Levéltárat XII. Piusz idejére 1939-1958 között. Vatican News, 2019. URL: <https://www.vaticannews.va/hu/papa/news/2019-03/papa-leveltar-vatikan-xii-piusz-kutatas-megnyitas.html> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

⁸⁵ Horváth, 2007. 251.

⁸⁶ Pete, 2023. 524.

⁸⁷ *uo.*, 525.

XII. Piusz 1944-es karácsonyi rádióbeszéde (magyar nyelven, ford.: Schrotty Pál): https://ppek.hu/konyvek/XII_Pius_A_demokraciarol_1.pdf (hozzáférve: 2026. 06. 12.)

XII. Piusz pápa beszéde a római egyházmegye plébánosaihoz és nagybőjti hitszónokaihoz (olasz nyelven): https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1948/documents/hf_p-xii_spe_19480310_intima-gioia.html (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

XII. Piusz pápa beszéde a Szent Kollégiumhoz Szent Jenő ünnepén (olasz nyelven): https://www.vatican.va/content/pius-xii/it/speeches/1946/documents/hf_p-xii_spe_19460601_una-volta.html (hozzáférve: 2026. 06. 08.)

XII. Piusz pápa útmutatása a ma asszonyaihoz (angol nyelven): <https://www.papalencyclicals.net/pius12/p12woman.htm> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

XII. Piusz Questa grande vostra adunata beszéde (angol nyelven): <https://catholictradition.org/Encyclicals/questa1.htm> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

XIII. Leó pápa Immortale Dei kezdetű enciklikája (angol nyelven): https://www.vatican.va/content/leo-xiii/en/encyclicals/documents/hf_l-xiii_enc_01111885_immortale-dei.html (hozzáférve: 2026. 06. 12.)

XVI. Gergely pápa Mirari vos kezdetű enciklikája (magyar nyelven): <https://www.katolikus-honlap.hu/1501/mirarios.pdf> (hozzáférve: 2026. 06. 10.)

Felhasznált szakirodalom

Beisinger, Joseph A.: *The Reich Concordat of 1933. The Church struggle against Nazi Germany.* In: Frank J. Coppa (ed.): *Controversial Concordats: The Vatican's Relations With Napoleon, Mussolini, and Hitler.* Washington 1999, 120–181.

Botos, Máté: XII. Pius pápa és a magyar forradalom. In.: Botos Katalin (szerk.), *A Katolikus Egyház és az 1956-os forradalom.* Budapest, 2018. 131–142.

Coppa, Frank J.: *The Life and Pontificate of Pope Pius XII: Between History and Controversy.* Washington, 2013.

Gájer, László: XIII. Leó pápa megnyilatkozásainak filozófiatörténeti előzményei (Különös tekintettel a vallás-szabadságra). Doktori disszertáció. Budapest, 2013.

Gazdag, Ferenc: *Franciaország története. 1945–1995.* Budapest, 1996.

Gyarmati, György: *Demokráciából a diktatúrába. 1945–1956.* Budapest, 2010.

Hahner, Péter: *Franciaország története.* Budapest, 2002.

Harsányi, Iván: *Olaszország története a két világháború között.* In.: Németh István (szerk.), *20. századi egyetemes történet (I. kötet: Európa).* Budapest, 2006. 171–179.

Hesemann, Michael: *A pápa, aki szembeszállt Hitlerrel - XII. Piuszról ferdítések nélkül.* Szombathely, 2013

Hesemann, Michael: *Sötét alakok - Mítoszok, legendák és hazugságok a Katolikus Egyház történetéből.* Bp., 2010.

Horváth, Jenő: *Olaszország és a Keresztény Demokrácia.* Múltunk 2007/3. 237–274.

Katus, László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914.* Pécs, 2021.

Marotta, Saretta: *Il «non expedit».* In.: Alberto Melloni (szerk.): *Christiani D'Italia. Chiesa, Società, Stato, 1861–2011.* Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 2011. 215–235.

Pete, László: *Olaszország története. A kezdetektől napjainkig.* Budapest, 2023.

Stark, Rodney: *Hamis tanúk. Évszázadok katolikusellenes mítoszainak cáfolata.* Budapest, 2023.

Hozensteiner András

A Raszkol: az orosz egyházszakadás, és ami hozzá vezetett

A keresztény egyháztörténet kora újkori fejezeteit kutatva figyelmünk leggyakrabban a nyugati világ sorsfordító eseményeire, nevezetesen a reformációra és a katolikus megújulásra irányul. Hajlamosak vagyunk ugyanakkor elfeledkezni arról, hogy az Ortodox Egyház belső élete szintén drámai feszültségekkel, válságokkal és szakadásokkal volt terhes ebben az időszakban. Hozensteiner András alapvetően ismeretterjesztést szolgáló írása egy ilyen, a római katolikus olvasók számára sokszor idegen világba kalauzoló, ám kelet-európai szempontból alapvető jelentőségű történelmi eseményt mutat be: az 1667-es orosz egyházszakadást, a *raszskolt*. Mai, kiváltképp nyugati szemmel nézve megdöbbenő és szinte érthetetlen, hogy egy egész birodalmat megrázó, ezrek halálával és évszázados üldöztetéssel járó szakadás látszólag olyan apró, rituális és formai kérdéseken robbant ki, mint a keresztvetésnél használt ujjak száma, a körmenet iránya vagy egy-egy szó helyesírása a liturgikus könyvekben. Az ismeretterjesztő tanulmány azonban éppen arra világít rá kiválóan, hogy ezek a modern ember számára talán felszínesnek vagy jelentéktelennek tűnő részletek a korabeli ortodox hívők szemében magát az igaz hitet, az üdvösséget és a helyi identitást jelentették, illetve a felsőbb politikai szinteken is komoly téttel bírtak.

Bevezetés

Miközben a 16-17. században komoly változások mentek végbe a kora újkori nyugati egyházban, az Orosz Egyházat sem kerülhette el a belső konfliktus. Tulajdonképpen Moszkóviának a nyugatiakhoz hasonló problémákkal kellett megküzdenie: előbb a hiteles, a tanítások szerint élő papság hiányával és a *szimóniával*, később pedig az egyház és az állam viszonyának kérdésével.⁸⁸ A számos fellángoló szekta, eretnekmozgalom és csoport közül azonban egyedül az óhitűek (avagy *sztaroverik*) szakadár felekezete tudott mind a mai napig fennmaradni. E cikk az orosz egyházszakadást, azaz az 1667-es *raszskolt* mutatja be.

⁸⁸ Onasch, Konrad – Cipin, Vlagyiszlav: *Az Orosz Ortodox Egyház története*. Budapest, Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1999. 30.

Ideológiai alapozás: A „Harmadik Róma” és a joszifiánus örökség

A *raszkol* gyökereit a 15. századi Oroszországban kell keresnünk. A moszkvai állam felemelkedésével párhuzamosan következett be a „Második Róma” – Bizánc – esete (1453). Konstantinápoly pogány kézre kerülése nagy hatást gyakorolt a feltörekvő orosz államra. Úgy tartották, hogy ez Isten büntetése, amiért az 1438–39-ben tartott zsinatokon a Görög Egyház – igaz, csak a segítség reményében – kimondta az uniót a Római Katolikus Egyházzal.⁸⁹ Másrészről az uniót és a bukást a világvége előjelének gondolták, így az elbukott Bizánc után Moszkva maradt a kereszténység és az igaz hit, az ortodoxia egyetlen védőbástyája. Emiatt az egyház számára már ekkor fontossá vált az igaz hit tisztaságának és a vallási életnek a védelme mindenfajta újjátástól, nehogy bármi megkárosítsa azt.⁹⁰

Szintén a 15-16. század fordulóján került sor a frissen egyesült Oroszországban Nyil Szorszkij és Jozsif Volockij (vagy Volokolamszkij) szerzetesek vitájára. Ez a polémia kezdetben a „zsidózók” szektájával való bánásmóddal, majd a kolostori tulajdon kérdésével foglalkozott, végül pedig a későbbieket igencsak meghatározó államelméleti kérdéssé vált.⁹¹ Nyil Szorszkij és társa, Paiszij Jaroszlavov elutasították a kolostori tulajdont, lelkiségükben a keleti egyházatyák tanításaira hivatkoztak, a szerzetesi aszkézist pedig az egyént egy lelki vezetőnek, a *sztarec*nek alávetve képzelték el. Ezzel szemben Volockij féltette a kolostori birtokokat az államtól, mert az egyház tekintélyének elvesztését sejtette mögötte az Orosz Birodalommá váló Moszkvai Nagyfejedelemségben. Gondolatisága a szigorú hierarchián alapult, amelyben az aszkézist a szerzetesek egymást ellenőrző, kölcsönös lelki felügyelete szabályozta. Ugyan Szorszkij lelkisége belsőleg szigorúbbnak bizonyult, mégis sokkal személyre szabottabb volt Volockijénál.⁹² Az így kialakult vita központi elemévé a személyes szabadság kérdése vált. A küzdelemből az egyént abszolút alárendelő Jozsif került ki győztesen, megteremtve a cárok hatalmának alappillérét: egyfajta „teokratikus abszolutizmust”.⁹³ Ez az elmélet az uralkodót isteníti, akiért cserébe az egyház le-

⁸⁹ Heller, Mihail: *Az Orosz Birodalom története*. Budapest, Osiris Kiadó. 1996. 107.

⁹⁰ Filippov, Szergej: *Az oroszországi egyházszakadás és helye a 17. századi orosz történelemben*. Aetas, 1998/1 23–24.

⁹¹ Heller, 1996. 111–112.

⁹² Onasch–Cipin, 1999. 43–44.

⁹³ Sashalmi Endre szerint ugyanakkor az abszolutizmus fogalma nem használható a cári Oroszországra. lásd: Sashalmi, Endre: *Az abszolutizmus – mítosz és valóság. Egy történelmi terminus historiográfiája*. In.: Dévényi Anna, Forgó András & Gözsy Zoltán (szerk.), *Az abszolutizmus kora. Fejezetek a kora újkori Európa történetéből* (Árkádia Kiskönyvtár Történelem, 3.). Pécs, Kronosz Kiadó. 2019.

mond a szabadságáról és az uralkodó eszközévé válik. A két hatalom így egymást erősíti, mindkét fél számára előnyös szimbiózist hozva létre.⁹⁴ Joszif Volockij elmélete jelentősen meghatározta az orosz történelem következő évszázadait. Még a fiatal Joszif Dzsugasvili, a későbbi Sztálin is találkozott a joszifiánusok (Joszif követői) nézeteivel a papi szemináriumban, de Nyil Szorszkij sem merült feledésbe: Dosztojevszkij *A Karamazov testvérek* című regényében is feltűnnek a szorszkiji tanítások.⁹⁵

A „Moszkva – Harmadik Róma” elméletet először a joszifiánus Filofej pszkovi szerzetes fejtette ki a III. Vaszilijnak címzett levelében: „... *Tudd meg, istenszerető uram, hogy az összes keresztény cárság a végéhez ért, és a mi uralkodónk egyetlen cárságban egyesült a prófétai könyvek szerint, vagyis az orosz cárságban: mivel két Róma elbukott, a harmadik áll, és negyedik nem lesz.*”⁹⁶ Filofej az első két Róma alatt nemcsak a Római Birodalom egykori fővárosait, Rómát és Konstantinápolyt értette, hanem a nyugati, latin kereszténységet, valamint a görög világot is. Bukásukat az „eretnek-ké” válásuk miatt nemcsak történelmi, hanem erkölcsi katasztrófának is tekintette. Bár ez az írás a cárok későbbi politikájában kevés közvetlen szerepet játszott – sőt, magának a levélnek is volt egyfajta kritikai éle –, az egyházon belül annál inkább termékeny eszmei táptalajra talált, s idővel egy olyan utópiává fejlődött, amely többek között a későbbi raszkolban csúcsosodott ki.⁹⁷

Az 1550-es évek elején, Rettegett Iván uralkodása alatt a legfőbb államügyeket érintő reformfolyamat vette kezdetét, amelynek egyházi vetülete az 1551-ben összehívott „Százcikkelyes” zsinat, azaz a *Sztoğlav* volt. Határozatait száz cikkelyben foglalták össze (innen ered az elnevezése is), ám később, a szakadás idején eltörölték, és egészen a 19. századig nem jelenhetett meg nyomtatásban.⁹⁸ A zsinat rendezni kívánta az egyház és az uralkodó viszonyát, a szimfónia elve mellett törve lándzsát: „*Két [minden másnál] nagyobb isteni ajándék van, melyet a mennyei könyörületesség az emberiségnek ajándékozott: az egyházi rend és a császári hatalom. Amaz Istennek szolgál, emez az emberekkel törődik s uralkodik felettük, [de] mindkettő egyazon közös töről fakad, s az emberiség életét ékesíti. Semmi sincs, mely a császári hatalom oly gyámolítását [igényelné], mint az egyház méltósága. Minden pap mindig mind a*

⁹⁴ Heller, 1996. 114–115.

⁹⁵ Zöldhelyi, Zsuzsa (szerk.): *Az orosz irodalom története 1940-ig (Orosz irodalom története, 1).* Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 1997. 165.

⁹⁶ Filofej: *Levél a rossz napokról és órákról* (ford.: Sisák, Gábor) Aetas, 1995/3. 130.

⁹⁷ Onasch–Cipin, 1999. 40–41.

⁹⁸ Szili, S. (Szerk.). (2005). *A középkori orosz történelem forrásai* (Szvák Gyula, főszerk.). Budapest: Pannonica. 235.o.

kettőért imádkozik, s ha szeplőtelenek maradnak mindenben, és Istent hően szeretik, [a császárok pedig] jámbor s illő [módon] fogják ékíteni a kegyelmükre mi nemes, az emberi élet ajándékává léssen. Hiszünk benne, [hogy így lesz], ha a szent kánonok, melyeket dicsérünk, s melyek előtt meghajlunk, betartása megőriztetik. Isten ígéjének szemtanúi, az apostolok hagyományozták [ránk], a szent atyák megőrizték és parancsolatba foglalták őket.”⁹⁹ A későbbi raszkol szempontjából viszont ennél is fontosabb, hogy a Sztoglav a begyökerezett orosz hagyományokat védte az úgynevezett „újgöröggel” szemben:¹⁰⁰ „Aki nem két ujjal oszt áldást, úgy, mint Krisztus, vagy nem két ujjal formálja a kereszt jelét, az legyen átkozott! – mondták a szent atyák.”¹⁰¹ Természetesen az újabbnak tartott rítus volt valójában a régebbi. A Sztoglav ugyanakkor már foglalkozott azokkal a torzulásokkal is, amelyek a könyvek évszázados, hibás másolásaiból eredtek:¹⁰² „Parancsoljátok meg a másolóknak, akik a városokban könyveket készítenek, hogy jó fordításokat használjanak, s mikor végeztek, javítsák ki, és csak eztán árusítsák. Javítatlan könyvet ne adjanak el!”¹⁰³ IV. Ivánnak végül sikerült egy centralizált birodalmat kiépítenie, amelyhez az egyház a „Harmadik Róma” elméletével és a Sztoglav kidolgozásával biztosított szilárd ideológiai alapot.¹⁰⁴

A szmuta utáni reformtörekvések

A „zavaros idők”, vagyis a szmuta kezdetét a kutatók általában 1591-re, Dmitrij cárevics halálának időpontjára teszik, bár Mihail Heller már Rettegett Iván 1584. március 19-i halálától számítja.¹⁰⁵ Korszakhatárként az 1613-as év szolgál, amikor Mihail, a Romanov-dinasztia első uralkodója trónra lépett. Ez a belső és külső konfliktusokkal terhelt időszak egyben a Moszkvai Patriarchátus megalapításának ideje is: Iván fia, Fjodor cár alatt, 1589-ben Iov metropolita foglalhatta el az új moszkvai patriarchai trónt. Az ötödik patriarchátus megalapításában kulcsszerepet játszott az akkor még régensként tevékenykedő Borisz Godunov – későbbi cár –, aki Fjodort követte a trónon. Godunov ügyesen kihasználta azt a tényt, hogy az Iovot felszentelő Jeremiás patriarcha – a többi keleti egyházfőhöz hasonlóan – anyagilag függött a moszkvai cártól, így az első patriarcha egyértelműen az ő politikai támogatottja lett.¹⁰⁶

99 A Százcikkelyes Zsinat határozatai. 62. cikkely. In.: uo. 226.

100 Filippov, 1998. 24.

101 A Százcikkelyes Zsinat határozatai. 31. cikkely. In.: Szili (szerk.), 2005. 219.

102 Heller, 1996. 137.

103 A Százcikkelyes Zsinat határozatai. 28. cikkely. In.: Szili (szerk.), 2005. 218.

104 Heller, 1996. 137.

105 uo. 164.

106 Onasch–Cipin, 1999. 73–74.

A *szmuta* lezárásával olyan vallási mozgalmak jelentek meg, amelyek gyökereiben kívánták megreformálni az orosz/paroszláv vallási életet; ezek közül az „istenszeretők” köre volt a legjelentősebb. Fő céljuk az egyházi élet újjászervezése volt a Sztoglav eszmeisége alapján. A csoport leginkább protopópákból – azaz protopresbiterekből, akik a latin egyházban az espereseknek feleltethetők meg¹⁰⁷ – állt. Ezek a protopópák úgynevezett „bűnbánó családokat” gyűjtöttek maguk köré, vagyis egyfajta személyes közösséget toboroztak a hívekből, és ezt a szerzetesi közösségek mintájára lelkiatyaként (*duhovnyik*) vezették. Lelkiségükre a legnagyobb hatást Jozsif Volockij fejtette ki, de Nyil Szorszkij tanaiból is merítettek, emellett – amint az fentebb említésre került – élő kapcsolatot áptak a kolostorokkal, ami később az óhitűekre is jellemzővé vált.¹⁰⁸ A mozgalom hatása a legfelső körökig, közvetlenül Alekszej cár udvaráig ért, ahol a cár lelkiatyja, Sztjefan Vonifatyjev köré csoportosultak. Az akkor még moszkvai archimandritaként, később novgorodi metropolita-ként tevékenykedő Nyikon is az istenszeretők táborát gazdagította – ő az, aki majd pátriárkaként elindítja később a radikális reformokat. Ugyancsak ehhez a körhöz tartozott az óhitűség két későbbi vezéralakja, Ivan Nyeronov és Avvakum protopópa is. Az istenszeretők mozgalma tulajdonképpen már a kezdetektől fogva két szárnyra oszlott: egy, a görög hagyományokat előtérbe helyező „grekofil” (Vonifatyjev, Nyikon, sőt maga a cár is ide tartozott) és egy, az orosz tradíciókhoz pragmatikusan ragaszkodó „ruszofil” (Nyeronov és a később jelentősebbé váló Avvakum) irányzatra. Céljaikban azonban teljes egységet mutattak egészen Nyikon pátriárkai trónra lépéséig.¹⁰⁹ Törekvéseik igen sokrétűnek bizonyultak.

A könyvnyomtatás elterjedésével elkezdték az eredeti görög iratokat összevetni a régi szláv fordításokkal a hibák kijavítása érdekében. Bevezették a szólamokra (hangokra) osztott kóruséneklést a templomokban, és visszahozták a prédikációt, amellyel nagy hatást gyakoroltak a hívekre. Ugyanakkor szigorúan felléptek a túlzott alkoholfogyasztás, a kártyázás és a jóslás ellen is. Emellett a Nyugatról érkező külföldieket sem szívták: sikeresen kiharcolták, hogy Moszkvában egy elkülönített „német negyed”¹¹⁰ hozzanak létre számukra.¹¹¹

¹⁰⁷ Az Arcanum: Pallas nagy lexikona szócikke a protopresbiterekről: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/p-1434B/protopresbiter-15AF3> (hozzáférve: 2026. 06. 28.)

¹⁰⁸ Onasch–Cipin, 1999. 82.

¹⁰⁹ Filippov, 1998. 24–25.

¹¹⁰ Egyes történészek szerint a „német” egy gyűjtőszó volt minden nyugati, nem orosz bevándorlóra.

¹¹¹ Filippov, Szergej: „Támaszt az egek Istene birodalmat, mely soha örökké meg nem romol”. Történelembőlcséleti elképzelések a 15–17. századi Oroszországban. Aetas, 1995/3. 28.

Reform és ellenállás: Nyikon pátriárka és Avvakum protopópa konfliktusa

Nyikont 1652-ben választották pátriárkává. Paraszti család sarjaként tört egyre feljebb a ranglétrán: Alekszej cár bizalmába férkőzve előbb a Novoszpasszkij-kolostor archimandritája lett, majd az Orosz Egyház második legmagasabb méltóságát, a novgorodi metropolitai címet viselte.¹¹² Az újdonsült egyházfő nem habozott sokáig: 1653 februárjában egy „emlékeztetőt” küldött szét a templomokba, amely tartalmazta az első két reformintézkedést. Ezek a Szíriai Szent Efrém bűnbánati imája alatti meghajlás mélységére, valamint a kétujjas keresztvetést felváltó háromujjas formára vonatkoztak. Az önkényesen bevezetett új szokások azonnal felháborodást keltettek; a cárhoz közel álló Ivan Nyeronov és Avvakum protopópa azonnal fel is lépett ellenük.¹¹³

Avvakum szintén alacsony sorból küzdötte fel magát. Papi hivatását a legnagyobb szigorral látta el, ami miatt sokszor kiváltotta a hívek és a hatóságok haragját is: saját hívei háromszor üzték el, míg végül a Kazanszkij-székesegyházban talált menedéket Nyeronovnál.¹¹⁴ Később prédikációiban – amelyeket követői Oroszország-szerte terjesztettek – többek között magát Jézus küldöttének nevezte. A cárt ő maga is jól ismerte, és korábban a könyvek javításában is részt vett, az újításokat azonban hevesen ellenezte:¹¹⁵ „A gonosz vezető, mihelyt pátriárka lett, hozzáfogott az igaz hit elferdítéséhez. Megparancsolta, hogy három ujjal vessünk keresztet, és derékig hajoljunk meg a templomban nagybőjtör.”¹¹⁶ Maga Avvakum a régi orosz hagyományok minden betűjéhez ragaszkodott. A tudományt teljesen megvetette, és büszkén vallotta magát tudatlan, együgyű embernek; mégis több mint 50 különböző műfajban alkotott. *Önéletleírásában* már a barokk stílusjegyei mutatkoznak meg, így tőle számítják az új orosz irodalom kezdetét.¹¹⁷

Nyikon először meghátrálni látszott, ám hamar nyilvánvalóvá tette valódi szándékait. Elsőként Nyeronovot távolította el: a protopópát letartóztatták, majd száműzték. Még az év szeptemberében ugyanerre a sorsra jutott a pátriárka teljes ellenzéke, élükön Avvakummal. Ezzel megkezdődött a tulajdonképpeni reformidőszak, amely

¹¹² Heller, 1996. 236.

¹¹³ Filippov, 1998. 6.

¹¹⁴ Szili (szerk.), 2005. 312.

¹¹⁵ Heller, 1996. 240.

¹¹⁶ Avakum protopópa: „Beszédnek könyve.” *Első beszéd.* In.: Szili (szerk.), 2005. 313.

¹¹⁷ Heller, 1996. 240–241.

egészen 1657-ig tartott, és amelynek során a különböző zsinatokon rendszerint külföldi pátriárkák is részt vettek.¹¹⁸

Az újítások közé tartozott a már említett háromujjas keresztvetés és a meghajlás módosítása mellett a háromszoros „alleluja” bevezetése a korábbi kétszeres helyett, valamint a nyolcágú „ortodox” kereszt lecserélése a négyágú „latin” keresztre. Emellett megváltoztatták a körmenet irányát is: a Nap járásával megegyező irány helyett azzal ellentétes módon kellett haladni. Végül átírták az istentiszteleti szövegeket: az „Izsusz” (Jézus) nevet a görögösebb „liszusz” alakra változtatták, a Hitvallás szövegéből pedig – a „hiszek a Szentlélekben, igaz Urunkban és életetőkben” részből – kikerült az „igaz” szócska, míg „a született, de nem teremtmény” passzusból a „de” kötőszót hagyták el.¹¹⁹

Ezek a módosítások azonban korántsem voltak új dolgok. Nyíkon a régi, bizánci-görög hagyományt akarta visszaállítani – pontosabban bevezetni –, a feljegyzések szerint ő maga is így nyilatkozott: *„Orosz vagyok, egy orosz fia, de meggyőződéselem és hitem görög.”*¹²⁰ Bár ezek a változtatások ma már teljesen jelentéktelennek tűnhetnek, az akkori kor emberének élet-halál kérdését jelentették. Nyikolaj Kosztomarov szavaival élve: *„Az orosz ember jámborsága a külsőségek lehető legpontosabb betartásában jelent meg, ezeknek mágikus erőt tulajdonított, amely megadhatja neki az isteni kegyelmet.”*¹²¹ Emiatt a rituális módosítások a kor embere számára a hit megváltoztatását, vagy egyenesen elvesztését jelentették. Így már érthető, miért voltak hajlandóak később a végsőig elmenni, és akár a mártírháláltól sem visszariadni a régi szertartás, azaz az igaznak tartott hitük védelmében.

Az 1667-es egyházszakadás és következményei

A reformok mögött azonban nem feltétlenül a hagyomány egyetemes helyessége állt. Az ortodoxia egyik jellemző eleme ugyanis, hogy az egyetemes egyházi hagyomány keveredik a helyi sajátosságokkal; az orosz hit lényege pedig pontosan ezekben a sajátos eltérésekben rejlett, ez tette azt jellegzetesen orosz ortodox hitté.¹²² Ahogyan Avvakum is megjegyezte: *„ha mi szakadárok és eretnekek vagyunk, akkor*

¹¹⁸ Filippov, 1998. 6–8.

¹¹⁹ Filippov, 1995. 18.

¹²⁰ idézi Filippov, 1998. 8.

¹²¹ idézi Heller, 1996. 236.

¹²² Szolovjov, Vlagyimir: *A bizantinizmus és az orosz óhitűség: Népiség az egyházban.* Aetas, 1998/1. 149–152.

*a mi összes szent atyáink is azok, és a korábbi istenfélő cárok és a szent pátriárkák is azok.*¹²³ Az oroszokban – a korábban említett unió miatt is – mély bizalmatlanság élt az ő értelmezésük szerint eretnekségbe esett görögökkel szemben. Az ellenállás tehát részben ebből a görögellenességből fakadt, részben pedig abból, hogy a társadalom ekkor még képtelen volt befogadni a vallási kérdések tudományos, filológiai megközelítését, miközben Nyikon pontosan ezt tette.¹²⁴

Nyikon legnagyobb hibájának a görög hagyományok kritika nélküli átvétele tekinthető. Módszereiben sem riadt vissza semmitől: gyakoriak voltak a testi fenyegetések, a csonkítások és a száműzetések, amelyekkel magára haragította még a mérsékelt reformpártiakat is. A kétujjas keresztvetés eretnekségnek bélyegzése ráadásul nyíltan sértette a Sztoglav határozatait, amely ezt a formát rögzítette helyesként. Amíg a cár a Lengyelországgal és Svédországgal vívott háborúk miatt távol volt, Nyikon gyakorolta a tényleges hatalmat az állam felett is, amivel elérte befolyása csúcsát. Hamarosan azonban kegyvesztetté vált, és a nagyobb bajt megelőzve 1658-ban önként lemondott a pátriárkai trónról.

A főpap távozása felerősítette a hitvitát a *nikoniánusok* és az óhitű szakadárok, azaz a *raszkolnyikok* között. A „szakadár” megnevezést ekkoriban minden keresztény felekezetre használták, a katolikusokra és a protestánsokra egyaránt, csupán az örményeket különböztették meg az „eretnek” jelzővel.¹²⁵ Ezt a megbélyegzést az ószertartásúakra alkalmazni teológiaiilag helytelen lett volna, hiszen mindkét tábor hite bizánci gyökerű volt, és az ortodox dogmatikán sem kívántak változtatni; csupán a szertartások végzésének módjában nem értettek egyet.¹²⁶ A száműzetésből megszökö Nyeronovval a hatalmát menteni próbáló Nyikon még békét kötött, és engedélyezte számára a régi rítus használatát. A raszkolnyik mozgalom azonban korántsem csillapodott: Nyikont addigra túlságosan gyűlölték ahhoz, hogy elfogadják a későn nyújtott békejobbját. Az óhitűek (a sztaroverik) a cárnak írt leveleikben igyekeztek bebizonyítani a görög szertartások hamisságát: *„Cárgrád (Konstantinápoly) bevétele után elvették a rómaiak és újranyomtatták saját országukban, a maguk latin szokását követve, és ők nekik a saját latin könyveiket kiosztották, az ő görög könyveiket viszont tűzzel égették el.”* Az ehhez hasonló írások Nyikon „latinizáló” tevékenységét próbálták bizonyítani,¹²⁷ ám a valóságban teljesen más volt a helyzet: maga Nyikon éppolyan ellenségesen viszonyult a nyugati egyház „pápizmusához”, mint Avvakum táborá.¹²⁸

¹²³ idézi Filippov, 1998. 27.

¹²⁴ Heller, 1996. 236–237.

¹²⁵ Filippov, 1998. 12–13.

¹²⁶ Heller, 1996. 235.

¹²⁷ Filippov, 1998. 14–15.

¹²⁸ Heller, 1996. 237.

Annak ellenére, hogy az óhitűség leginkább az alsópapság és a parasztság körében terjedt el, a bojárok között is akadtak támogatói, mint például Feodoszija Morozova moszkvai bojárásszony. Amikor Alekszej cár 1664-ben engedélyezte Avvakumnak a száműzetésből való visszatérést, Morozova háza nyújtott neki szállást. A protopópa ugyanolyan energikusan vetette bele magát a nikoniánusokkal vívott harcba, mint tizenegy éves száműzetése előtt. Emiatt szabadsága nem is tartott sokáig: hiába a cár békejobbjá, hajthatatlansága hamarosan újabb száműzetésbe sodorta.

A cár maga akart leszámolni az országát megosztó kérdéssel, egyszer és mindenkorra. Az 1667-es, keleti pátriárkákkal együtt megtartott zsinaton törvénybe iktatták Nyikon reformjait, az ellenszegülőket pedig eretneknek nyilvánították. Ezzel a raszkol véglegessé vált, és az óhitűek végleg kiszakadtak az Orosz Egyházból.¹²⁹

Az ellenállás azonban így sem hagyott alább. Avvakumot prédikátortársaival együtt a távoli Pusztoszerszkebe száműzték, ahol nyelvüket is kivágták. Az óhit mellett kiálló Szoloveckij-kolostort a cár parancsára ostrom alá vették 1668-ban. Az itt élő szerzetesek egészen 1676-ig tartották magukat, és a kolostort végül csak árulás útján sikerült elfoglalni. Az életben maradtakat megkínozták, legtöbbjüket meg is ölték, holttestüket pedig a Jeges-tengerbe dobták. Morozova bojárásszony sem kerülhetett el sorsát: hűgával együtt halálra éhezttették 1675-ben.¹³⁰

Az a tény, hogy Nyeronovnak korábban mégis megengedték az ószertartás gyakorlását, felvet egy alapvető kérdést: valóban csak a hitről szólt-e a raszkol? Amikor Nyikon elfoglalta a pátriárkai trónt, egyik első intézkedéseként átszállíttatta a Szoloveckij-kolostorból a moszkvai Uszpenszkij-székesegyházba a Rettegett Iván által megöletett Szent Filipp metropolita ereklyéit. Ezzel egyértelműen kifejezte, hogy az egyház az állam felett áll. Későbbi politikáját is ez a törekvés jellemezte, amellyel valószínűleg a már a Sztoglav által is kitűzött állam és egyház közötti „szimfóniát” akarta helyreállítani, ám azt a saját elképzelései szerint módosította.¹³¹ A szimfónia helyett ugyanis a szintén bizánci alapokon nyugvó diarchiára, a kettős uralomra törekedett. Ahogyan ő maga írta: *„A cárra a testi dolgokat bízták rá, a papokra a lélek ügyeit... A papság ezért nagyobb az uralkodónál.”*¹³² Az istenszeretők a szimfóniát próbálták megvalósítani, ahogy azt a Sztoglav is akarta. Azonban Nyikon intézkedé-

¹²⁹ Filippov, 1998. 14–15.

¹³⁰ *uo.*, 17;15.

¹³¹ Heller, 1996. 236–237.

¹³² idézi Onasch–Cipin, 1999. 87.

sei és ellentmondást nem tűrő döntései hatására az óhitűség vezéralakjaivá váltak.¹³³ A Harmadik Róma ekkorra már terjeszkedő birodalommal vált. Alekszej és Nyikon közös álma az ortodox népek felszabadítása volt, ehhez viszont elengedhetetlenné vált a szertartások egységesítése a Moszkván túli ortodox világgal. Ezt Avvakumék nem tudták elfogadni, mivel ők a Harmadik Rómát egy védőbástyaként, az igaz hit érintetlen őrzőjeként képzelték el. Ahogyan Mihail Heller írja: „Az egyházszakadás ideológiai lázadás volt az ellen, ami új, idegen, tehát ellenséges.”¹³⁴

A cári megtorlóhadjárat nemcsak fokozta az óhitűek ellenállását, hanem az uralkodó szakrális jellegét is kétségbe vonta a szemükben. A cárnak az igaz hit védelmezőjének kellett volna lennie, ezzel szemben Alekszej – Nyikkonnal egyetemben – az „Antikrisztus előfutárává” vált számukra.¹³⁵ A pusztoszerszki rabok a fogságban is folyamatosan alkottak: leveleiket, vitairataikat jól szervezett hálózatokon keresztül juttatták el olyan kolostorokba, ahol szimpatizánsaik sokszorosíthatták és széles körben terjeszthették azokat. Ennek meg is lett az eredménye: az óhitűség gyorsan elterjedt az északi partvidéken, Szibériában, valamint a Volga és a Don vidékén egyaránt.¹³⁶ Avvakum 1682-ben, a Fjodor cárnak írt levelében élesen becsmérelte az uralkodó időközben elhunyt apját, Alekszejt (akinek halálát a Szoloveckij-kolostor eleste után a raszkolnyikok Isten büntetésének tartottak).¹³⁷ Emellett előző év januárjában egy felkelés tört ki, amit Avvakum és társai propagandaleveleinek hatásának tulajdonítottak, így a protópópa sorsa megpecsételődött: őt és társait máglyahalálra ítélték, amit április elsején végre is hajtottak.¹³⁸

A végső csapást 1685-ben Szofja régensnő 12 cikkelye mérte a mozgalomra. A cikkelyek a raszkolnyikok kíméletlen üldözését és szigorú megbüntetését írták elő: ez a legenyhébb esetben korbácsolást és száműzetést, a legrosszabb esetben pedig máglyahalált jelentett. Az óhitűek ezután tömegesen menekültek Oroszország peremvidékeire, Szibériába, voltak csoportok viszont, akik a rituális önégetést választották a menekülés helyett.¹³⁹ Erre példa egy 1687-ből származó jelentés: „...október 23-án fegyveresek körülvették az irtásfalut. A gonosztevő skizmatikusok, Grisko Morozov a fivérével és Pahomko Resetnyikov a fiával az ablakon keresztül kiáltottak nekik, hogy ne rohamozzanak, és semmilyen kárt ne okozzanak a szakadároknak, mert bű-

¹³³ Filippov, 1998. 25–27.

¹³⁴ Heller, 1996. 238.

¹³⁵ Filippov, 1998. 28–30.

¹³⁶ *uo.*, 17.

¹³⁷ *uo.*

¹³⁸ Heller, 1996. 240.

¹³⁹ Filippov, 1998. 17.

neik miatt a nagy uralkodónak akarnak [kegyelemért] esedezni... saját elhatározásukból fölgyújtották magukat Oszka Resetnyikov irtásfalujában, Két férfiember, két nőszemély és egy fiúgyermek az ablakon keresztül kivetette magát a lángoló kunyhókból... A gyülekezet állítólag háromszáz különféle emberből állt...”¹⁴⁰

A lehetséges alternatíva

Amint a fentebb említett események, emberi hibák, meg nem értések és csökönyös ragaszkodások összessége mutatja, a raszkol, bár egy sokszázados történelmi folyamat tetőfoka volt, elkerülhető lehetett volna. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a szertartások békés megreformálása Ukrajnában. Az 1569-es lublini unió kimondása után Lengyelország és a Litván Nagyfejedelemség közt meglévő perszonálunióból egy új állam jött létre: a Lengyel-Litván Unió, avagy a *Rzeczpospolita*. Az egykori Kijevi Rusz nyugati területeit bekebelező Litvánia korábban békés politikát folytatott az ortodox lakossággal szemben, a Rzeczpospolitában azonban ezt a lengyel uralkodók agresszív katolizáló és polonizáló törekvései váltották fel. A Bresztben kimondott vállalási unióval pedig létrejött az *Unitus* vagyis a Görögkatolikus Egyház 1596-ban; a király pedig törvényen kívül helyezte az ortodox egyház működését. A rutének a 16. század végére emiatt elveszítették nemességüket, az ortodox vallás védelmét így a kozákság tűzte zászlajára, ami folyamatos, kisebb-nagyobb felkelésekben nyilvánult meg. Többek között ez vezetett az 1648-as Hmelnickij vezette kozákfelkeléshez is.¹⁴¹

A polgárság vezetésével az ortodoxok „testvériségekbe”, *bratsztvákba* tömörültek, amelyek árvaházakat, kórházakat, nyomdákat tartottak fenn, és igazi szellemi, kulturális, valamint egyfajta érdekvédelmi központokként működtek. Sokszor befolyásuk miatt még a helyi püspökséggel is szembekerültek. Az ő támogatottjuk volt Petro Mohila püspök, aki olyan papi kollégiumot alapított Kijevben, amely magas teológiai síkon volt képes szembeszállni a katolicizmussal és a protestantizmussal.¹⁴² Emellett Kijevben már Nyikon előtt elvégezték a szertartáskönyvek felülvizsgálatát, mindezt ráadásul belső ellenállás nélkül. Az Alekszej cár által Kijevből meghívott szerzetesek is a Mohila-kollégiumból kerültek ki, ők végezték el a könyvek javítását Oroszországban is. Ám a „latin” kultúrájú országból jött idegeneket, szintén bizalmatlanul fogadták a reformokat ellenzők.¹⁴³

¹⁴⁰ Skizmatikusok önkéntes tűzhalála Szibériában. A tyumenyi vajda jelentése Tobolszkba a szibériai helytartónak. In.: Szili (szerk.), 2005. 317.

¹⁴¹ Varga, Beáta: Az ortodox vallás védelmének szerepe Ukrajna 1654-es Oroszországhoz csatlakozásában. *Máltai Tanulmányok*, 2022/3. 89–92.

¹⁴² Onasch–Cipin, 1999. 76–77.

¹⁴³ Heller, 1996. 238.

Összegzés: Az állam és egyház viszonyának átalakulása

A raszkol következménye, az óhitűek kiválása az Orosz Egyházból véglegesnek bizonyult. A későbbi évek során az óhitűek igyekeztek minél jobban elkülönülni a társadalomtól, s ezen izoláció során maguk is számos egymástól elkülönülő irányzatra tagolódtak.¹⁴⁴ Mindemellett a raszkol legfontosabb politikai következménye az egyház önálló politikai súlyának elvesztése lett, amely I. Péter uralkodása alatt végül teljesen alárendelődött.¹⁴⁵

Ezzel a Nyikon által áhított Harmadik Róma helyett valami új jött létre: az, amit Orosz Birodalomnak nevez a történelem.

Felhasznált irodalom

Filippov, Szergej: „Támaszt az egek Istene birodalmat, mely soha örökké meg nem romol”. Történelemből-cseleti elképzelések a 15-17. századi Oroszországban. *Aetas*, 1995/3. 5–31.

Filippov, Szergej: Az oroszországi egyházszakadás és helye a 17. századi orosz történelemben. *Aetas*, 1998/1. 5–34.

Filofej: Levél a rossz napokról és órákról (ford.: Sisák, Gábor) *Aetas*, 1995/3.

Heller, Mihail: Az Orosz Birodalom története. Budapest, Osiris Kiadó. 1996.

Onasch, Konrad – Cipin, Vlagyiszlav: Az Orosz Ortodox Egyház története. Budapest: Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága, 1999.

Az Arcanum: Pallas nagy lexikona szócikke a protopresbiterokról: <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/p-1434B/protopresbiter-15AF3> (hozzáférve: 2026. 06. 28.)

Sashalmi, Endre: Az abszolutizmus – mítosz és valóság. Egy történelmi terminus historiográfiája. In.: Dévényi, Anna; Forgó, András & Gözsy, Zoltán (Szerk.), *Az abszolutizmus kora. Fejezetek a kora újkori Európa történetéből* (Árkádia Könyvtár Történelem, 3.). Pécs, Kronosz Kiadó. 2019.

Szili, Sándor. (Szerk.). (2005). *A középkori orosz történelem forrásai* (Szvák Gyula, főszerk.). Budapest: Pannonica.

Szolvjov, Vlagyimir: A bizantinizmus és az orosz óhitűség: Népiség az egyházban. *Aetas*, 1998/1. 145–157.

Varga, Beáta: Az ortodox vallás védelmének szerepe Ukrajna 1654-es Oroszországhoz csatlakozásában. *Máltai Tanulmányok*, 2022/3. 87-98.

Zöldhelyi, Zsuzsa (Szerk.): *Az orosz irodalom története 1940-ig* (Orosz irodalom története, 1). Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 1997.

¹⁴⁴ Filippov, 1998. 31.

¹⁴⁵ Heller, 1996. 241.

Georges Bernanos

Egy ateista szentbeszéde Kis-Szent Teréz-napján

(fordította: dr. habil Szalay Mátyás)

Georges Bernanos (1888–1948) a 20. század egyik legmeghatározóbb, mélyen hívő katolikus francia írója, esszéistája és publicistája volt. Műveiben leginkább a jó és a gonosz örök küzdelmét, a bűnt, a hit kríziseit és az isteni kegyelem működését kutatta, gyakran állítva a középpontba magányos, kétségekkel küzdő vidéki papokat.

Leghíresebb regénye, az *Egy falusi plébános* naplója is egy ilyen történetet beszél el, illetve első kötete, *A Sátán árnyékában* is ebben a tematikában íródott. Bernanos fiatalon monarchista és jobboldali elköteleződésű volt, a spanyol polgárháború kitörésekor pedig Mallorca szigetén élt, ahová 1934-ben költözött családjával. Bár kezdetben – a baloldaliak egyházellenes erőszakját látva – rokonszenvezett Franco tábornok mozgalmával, de látva azokat a borzalmakat, amelyeket az állítólagos jobboldali, katolikus oldal követett el a szigeten a civil lakosság ellen, valamint az egyházi körök asszisztálását ezekhez a háborús bűnökhöz, mélyen felháborodott. Megírta a *Les Grands Cimetières sous la lune* (*Nagy temetők a holdfényben*) című művét, amelyben lerántotta a leplet a jobboldal bűneiről és képmutatásáról. A jobboldal természetesen árulónak kiáltotta ki, azonban a baloldali értelmiség tisztelettel fogadta a könyvet. Simone Weil, a híres filozófusnő, aki maga is elutazott Spanyolországba a köztársaságiak oldalán harcolni, hosszú levelet írt Bernanosnak, amelyben kifejezte csodálatát, hogy egy jobboldali katolikusban talált rá az igazság és a humanizmus legtisztább hangjára. Ezen esszékörhöz kapcsolódik az a fiktív beszéd is, amelyet most Szalay Mátyás fordításában első ízben olvashatunk magyarul. A szerző egy ateista szónok bőrébe bújva, külső szemlélőként fogalmaz meg éles kritikát a keresztény hívek képmutatása és sekélyes, megalkuvó hitélete ellen. Ebből a pozícióból szólítja fel őket a Lisieux-i Szent Teréz által is hirdetett gyermeki egyszerűséghez, őszinteséghez és radikális hősiességhez való visszatérésre.

A világ felett a gyerekek mondanak ítéletet. A gyermeki lelkület az, ami megítéli a világot. Természetesen a Lisieux-i szent semmi ilyesmit nem írt, talán soha nem volt túl pontos képe arról a csodálatos tavaszciról, amelynek előhírnöke volt. Pontosabban nem számított arra, hogy az egyszer az egész földre kiterjed és beborítja parfümillatával, fehér habjaival az acél városokat és a betonbunkerokat, a gépszörnyek által rettegésben tartott ártatlan mezőket, sőt még a tömegsírok fekete földjét is. „Rózsasőt hozok majd” – írta húsz évvel 1914 előtt. Nem tudta, milyen rózsákét.

A világ felett a gyerekek mondanak ítéletet. Nem szeretnék e szavaknak sajátos misztikus jelentést tulajdonítani. Paul Claudel úrnak megvannak a csodálói [Vacqueries], ahogyan Hugo mesterének is. Paul Claudel csodálói megutáltatták velem, ha nem is a misztikát, legalábbis Paul Claudel urat, mert nem kell más, mint egy naiv és buzgó plagizátor, hogy bizonyítsa, a verbális találékonyság csodálatos tehetsége sohasem jár bizonyos veleszületett ostobaság nélkül. A *Századok legendája* látnokára [Victor Hugo] alkalmazni a „bolondság” szót, a néhai Paul Souday úr halála óta már senkit sem döbbsent meg. Amikor Barbey d’Aurevilly először mondta ki, csak gúnyolódtak rajta. Hadd gyűjtsem össze két tenyerembe az ostobák felháborodását én, aki méltatlan vagyok ifjúságom öreg mesteréhez. A körülmények bizonyosan nem kedveztek Guernsey prófétájának [Victor Hugo]. Ő csak arra volt képes, hogy hatalmas versekbe foglalja Raspail úr tudományát,¹⁴⁶ a köztársasági eszméket; Paul Claudel úr a magáét a Thomista Szemlében teszi közzé.

Mellesleg Paul Claudel úr Vacquerie-je¹⁴⁷ biztosan nem lett volna elég ahhoz, hogy távol tartson engem Keresztes Szent János bármilyen költői vulgarizálásától. Szerencsére jellemem durvasága természetesen megtiltotta, hogy túl sokat olvassak. Ha miszticizmusnak lenne szótára – és talán létezik is valahol –, óvakodnék kinyitni, ahogy attól is ódzkodom, hogy kinyissak orvosi vagy régészeti szótárakat, túlságosan tisztelem ugyanis azt a kevéske tudásomat, melynek megszerzéséért oly keményen megdolgoztam, ahhoz, hogy kétes elemeket vigyek bele. Az összes amfibológia közül a magasztos bakugrások tűnnek számomra a legnevetesebbnek: minek kockáztatni, hogy orra esünk, amikor szédítő magasságokba keresünk olyan bizonyítékokat, melyek karnyújtásnyira vannak? Azt hiszem, hogy még ha a hitetlenek közé tartoznék is, az egyház mély élete egyedülállóan árulkodó képet

146 François-Vincent Raspail és Victor Hugo egyaránt szemben állt III. Napoleon rendszerével kiállva a szabadságjogok, demokrácia és a szociális reformok mellett.

147 Victor Hugo egyik nagy csodálóját és barátját hívták Auguste Vacquerie-nek.

festene számomra ama titkos hiányosságokról, s az erkölcsi lényeg azon változásairól, amelyek lassan és szinte észrevétlenül átalakítják a népeket, s amelyek egészen addig szinte észrevétlenek maradnak, amíg a válság hirtelen ki nem tört azon kedvező körülmények játéka folytán, melyet a történészek komolykodva oknak gondolnak. Minden jóhiszemű megfigyelő készséggel elismeri, hogy az egyház egy spirituális entitás, amelytől emberfeletti tisztánlátás hiányában még mindig jogosnak tűnik sokkal élénkebb és érzékenyebb reakciókat várni. Bevallom, e nézet hiányos ugyan, de nem hamis. Megvan az az előnye is, hogy rosszul alkalmazkodik a másodosztályú Bourdaloue-k¹⁴⁸ szónoki fejtegetéseihez, akiknek nemes stílusa csak a begyet tömi meg, és akik az álmos közönség előtt a szavakat hanglejtéssel próbálják helyettesíteni, mintha csak harmonikát hordanának a hasukban. Jól el tudom képzelni, mit szólna egy átlagos intelligenciával rendelkező jó agnosztikus, ha valamelyik elviselhetetlen sarlatán átadná neki a helyét a szószéken Lisieux-i Szent Teréz ünnepnapján.

Kedves hívek, hadd kezdjem azzal, hogy nem osztozom a hitetekben, de jobban ismerem az egyház történetét, mint ti, mivel elolvastam, és nincs túl sok olyan hívő a plébániákon, aki ezt elmondhatja magáról. Ha tévedek, emelje fel a kezét, akire ez nem vonatkozik! Kedves hívek, egyetértek azzal, hogy dicséritek a szenteket, és örülök, hogy a plébános úr megengedi, hogy ebben én is csatlakozzam hozzátok. Ők persze inkább hozzátok tartoznak, hiszen ugyanazt az Urat és Mestert imádják, mint ti.

Természetesnek tartom tehát, hogy együtt örüljete a magasztos életükkel szerzett dicsőségüknek, de – ha szabad megjegyeznem – nem tudom elhinni, hogy azért szenvedtek annyit s küzdöttek olyan keményen, hogy ezzel nyerjenek maguknak néhány ünnepséget, amelyen egyébként sok szegény fickó részt sem vehet, mert nem hallott még e hősökőről, és ha meg akarja ismerni őket, csak rátok számíthat. Igaz, hogy a posta minden évben forgalomba hoz egy évkönyvet, amelyben neveik [a szenteké] együtt szerepelnek a holdfázisokkal. De e nagylelkű emberek talán mégsem azért adták oda mindenüket, beleértve saját nevüket is, hogy egy másik fontos közigazgatási egység, az anyakönyvi hivatal az elsőnek, aki betéved – le-

¹⁴⁸ Louis Bourdaloue, 17. századi híres francia prédikátor.

gyen hívó vagy nem hívó – lehetővé tegye, hogy rendezze az újszülött polgárok személyazonosságát. Mi [agnosztikusok, ateisták] nem ismerjük a szenteket, és úgy tűnik, mára már ti sem ismeritek őket. Ki tudna itt húsz sort írni a védőszentjéről? Volt idő, amikor még zavarba jöttem az ilyen tudatlanságtól, de mára éppúgy hozzászóltam, ahogyan ti is. Tudom, hogy nem sokat törődtek azzal, mit gondolnak a hozzám hasonló emberek. Testvéreitek közül a legjámborabbak még szóba sem állnak az istentelenekkel, mert attól félnek, még elvesztik a hitüket. Aligha tévedek, ha ebből arra következtetek, elég ingatag a hitük. Az is eszünkbe juthat, hogy tán ilyen a langyosak, a középszerűek hite. És az ilyen a szerencsétlenekre könnyen rásütjük a bélyeget, hogy színlelők és képmutatók. Ezt persze némileg szomorúan veszem tudomásul. Titeket nem érdekelnék a hitetlenek, de a hitetleneket nagyon is érdeklitek. Kevés olyan hitetlen van, aki életében valamikor ne közeledett volna hozzátok, akár alattomosan [álruhában], akár sértéseket puffogatva. Képzeljétek a helyükbe magatokat! Még ha csak egy picurka esélye is lenne annak, hogy igazatok van, a halál akkor is rettentő meglepetést tartogatna számunkra. Nem lenne-e akkor nagyon is csábító, közelről megfigyelni, kihallgatni titeket? Hiszen végül is rólatok az hírlik, hogy hisztek a pokolban. Vajon nem árul-e el valamit az ember tekintete abból a szájalomból, amelyet bizonyára még egy földi elítélttől sem tagadnának meg? Ó, kérem, nem várunk nevetséges megnyilvánulásokat tőletek, de végül is, ha valaki el tudja képzelni, hogy bizonyos számú társa, akikkel együtt táncolt, síelt, bridzselt, talán az örökkévalóságig fogcsikorgatva átkozza az Istent, az azért bizonyára megváltoztatja az embert!

Röviden, úgy gondoljuk: érdekesek vagytok. És épp emiatt az, hogy nem vagytok túl érdekesek, kiábrándítóan hat ránk. Mindenekelőtt roppant megalázó számunkra, hogy vártunk tőletek valamit, vagyis kételkedtünk magunkban, saját hitetlenségünkben. A hozzám hasonlóak a legtöbben ragaszkodnak ehhez az első tapasztalathoz. Ez azonban nem old meg semmit, mert akadnak köztetek néhányan, akik hamis hívók, s akiket csak az önérdek mozgat. De persze akadnak mások is. Aki őket veszi szemügyre, nem tudja nem észrevenni, hogy míg az általuk vallott hit nem sokat változtat az életükön, hiszen a főbűnök közül hatot szerény dózisban adagolnak maguknak, mint mi mindannyian, addig szomorú örömeiket megmérgezik azáltal, hogy a hetediknek, amelyet halálosnak tartanak, rendkívüli jelentőséget tulajdonítanak. Kedves testvéreim, azon hősiesség híján, amely nélkül Léon

Bloy¹⁴⁹ úr azt állítja, hogy a keresztény csak egy dísz, s bujaságotok szorongó jellege könnyen felismerhetővé tesz benneteket a többiek között. Tényleg igaz, hogy hisztek a pokolban. Féltetek tőle a híveitek miatt. Azt várjátok, majd mi kapjuk. Hihetetlen, hogy ebben a helyzetben még a pátosz is teljesen hiányzik belőletek.

Kedves hívek, ha egy filmkamera felvenne benneteket, megdöbbenve tapasztalnátok, hogy a képernyőn egy egészen más karaktert láttok, mint a tükör által mutatott állóképen. Lehetséges, hogy a lelkiismeretvizsgálat segített nektek apránként felfedezni olyan tulajdonságokat, amelyekhez idővel annyira hozzászoktatok, hogy naivan azt hiszitek, mindenki ezt látja. De mi nem látjuk a lelkiismereteket! Ellenkezőleg, számunkra sokkal hozzáférhetőbb a szókincsetek, amelyben a szavak jelentése a sok használattól elkopott, mint számotokra, és ez álmódosításra késztet bennünket. Nem tartalmazza-e ez különösen azt a titokzatos szót: a kegyelmi állapot? Amikor kiléptek a gyóntatószékből, „kegyelmi állapotban” vagytok. Kegyelmi állapot... Nos, hogy is mondjam, nem tűnik valami nagy dolognak. Kíváncsiak vagyunk, mihez kezdtek ti az isteni kegyelemmel: nem kellene ragyognia bennetek? Ugyan, hova a fenébe rejtettétek el az örömöket?

Azt felelitek majd, hogy ez rám nem vonatkozik. Hogy ha valaha is megtalálnám, nem tudnék mit kezdeni vele. Semmi kétség. Általában keserű hangnemben, becsmérően beszéltek hozzánk, mintha neheztelnének ránk az örömekért, amelyektől ti megfosztjátok magatokat. Talán olyan értékesek a szemetekben? Sajnos a mi szemünkben nem annyira azok. Úgy tűnik, mintha állatoknak néznének bennünket, akik az élvezetek kimeríthetetlen forrását találják meg az emésztési vagy szaporodási funkcióik gyakorlásában, mindig újakat, mindig frisseket, mert alighogy megérzik, már el is feledik őket. De a hiúságok hiúsága már nem tartogat több titkot számunkra!... Jób könyvének vagy a Prédikátor könyvének keserűbb passzusai, ezek a passzusok, amelyek megihlették festőinket és költőinket, nekünk nem tanítanak semmi újat. Ha mélyen átgondoljátok, egyet fogunk érteni abban: mi inkább az Ószövetség embereire hasonlítunk.

A modern világ ugyanolyan kemény, mint a zsidó világ, és a belőle áradó szüntelen segélykiáltás ugyanaz, mint amit a próféták hallottak, és amit a vizek partján

¹⁴⁹ Léon Bloy francia író, esszéista és pamfletszerző volt, aki híres volt rendkívül szenvedélyes, támadó hangvételű és mélyen vallásos írásairól.

gubbasztó hatalmas városok az égig emeltek. A halál csendje ugyanúgy kísért bennünket, mint őket, és mi is, akárcsak ők, hol gyűlölettel, hol rémült kiáltásokkal válaszolunk rá. Egyszóval ugyanazt a borjút imádjuk. Egy borjú imádata, akár hiszik, akár nem, nem a nép optimizmusának a jele. Ugyanaz a lepra emészt bennünket, amelytől a szemita képzelet évszázadokon át hordozta az undorító sebet: a semmi megszállottsága, a fizikai erőtlenség arra, hogy képzeletünkkel felfogjuk a feltámadást. Egy kis farizeusi közösséget leszámítva a zsidók még Urunk idejében sem nagyon hittek a túlvilágban. Gondolom, túlságosan is vágytak rá, azzal a zsigerből jövő vágyakozással, mely minket is elemészt. A keresztény remény nem oltja ezt a fajta szomjúságot, mi tudjuk ezt. A remény úgy hatol át rajtunk, mint a szitán. Azt mondjátok majd, hogy Izrael várta a Messiást. Mi a miénket várjuk. És az ő példájukat követve mi sem vagyunk nagyon biztosak abban, hogy eljön; és attól való félelmünkben, hogy az utolsó megmaradt illúzióink is az égbe száll, szorosan a földhöz láncoljuk: egy testi Messiásról álmodunk: tudományról, haladásról, amely a bolygó urává tesz bennünket. Igen, ószövetségi emberek vagyunk.

Azt mondjátok majd, hogy a mi makacsságunk akkor sokkal bűnösebb, mint a Tiberius korabeli zsidóké. Már bocsánat, először is, egyáltalán nem biztos, hogy mi kereszt-re feszítettük volna a Megváltót! Akárhogyan is állítjátok be a dolgokat, az isten-gyilkosok az értelmiségi [példamutató, jámbor] osztályba tartoztak. Akármit is mondasz vagy teszel, az istengyilkosság már nem sorolható a gazemberség bűnei közé. Ez egy előkelő büntett, a legelőkelőbb büntett, egy ritka büntett, amelyet gazdag papok követtek el, és amelyet a nagypolgárság és a magukat írástudóknak nevező akkori értelmiségiek jóváhagytak. Nevethettek, kedves testvéreim, de nem a kommunisták vagy a szentségtörők feszítették keresztre az Urat. És engedjétek meg, hogy én is viccelődjek kicsit! Természetesen ihletett könyvnek tartjátok az Evangéliumot, ennek az isteni könyvnek minden paragrafusából parancsot [faites un sort] csináltok, és mégsem döbbsz meg, ugye, azon, hogy a Jóisten ragaszkodik ahhoz, hogy ne üldözzön egy olyan embertípust, amelyről a legkevesebb, amit elmondhatunk, az, hogy nem tartozik a rendőrök, jegyzők, nyugalmazott tábornokok vagy akár az erényes feleségek és – ha megengedik – a papok szokásos társadalmához?

Nem hat meg titeket az a tény, hogy a Jóisten a legkeményebb átkokat a notabilitásoknak tartotta fenn, akik pontosan jártak a hivatalokba, szigorúan betartották a börtönt, és vallási kérdésekben sokkal jártasabbak voltak – és ez itt nem szemrehányás –, mint a mai plébániai hívek többsége? Nem hat meg titeket ez az elképesztő tény? Mit

mondjak, bennünket igen! És nem elég, ha erre azt mondjátok, hogy Isten a kezükbe adta magát. A kezek, amelyekbe Krisztus egykor önmagát adta, nem baráti kezek voltak, hanem megszentelt kezek. Hogy ti átvettétek a zsinagóga helyét, és hogy ez az utódlás törvényes, ugyan mit számít? Nekünk, akik nem várunk töletek mást, mint egy olyan ajándék megosztását, amelyet kimondhatatlannak hirdettek, nem az számít, hogy Isten a ti kezetekbe helyezte-e magát, hanem az, hogy mit tesztek vele.

Innen látom, kedves testvéreim, Romorantin ezredes úr parancsoló profilját. Felháborodott pillantásokat vált a jelzáloghitel-jegyzővel és e közösség néhány ismert üzletemberével. „Saját házunkban vagyunk, a mindenit neki! Ezt az urat nemcsak, hogy soha nem mutatták be nekem, de nem is ismerem, és megengedi magának, hogy ilyen kellemetlen dolgokat mondjon nekünk.” De, kedves ezredes úr, az ön egyháza nem a Katonai Klub! Remélem, hogy egy napon ön is helyet kap majd a diadalmas egyház hatalmas kupolája alatt, de egyelőre ön is csak egy jelölt, mint mindenki más. Kit ünneplünk itt, Szent Terézt vagy a híveket? Mikor láttam, hogyan foglalják el helyüket a kórusban, azt hittem, egy új akadémikus avatóünnepségére jöttem, melyet díszegyenruhás kollégái rendeztek. Úgy tűnik, hogy a szentek közösségének nagy dogmája, amelynek fenségessége megdöbben bennünket, maga számára csak még egy újabb előjogot biztosít. Vajon az érdemek átruházhatóságáról szóló¹⁵⁰ tan nem csak kiegészíti ezt? Mi csak a tetteinkért és azok anyagi következményeiért vagyunk felelősek. A szolidaritás, amely azonban titeket köt össze a többi emberrel, sokkal magasabb rendű. Nekem úgy tűnik, hogy a hitnek ez az adománya, melyet ti kaptatok, távolról sem emancipál benneteket, hanem a vér és a faji kötelékeknél szorosabb viszonyt hoz létre köztetek. Ti vagytok a föld sója. Ha megromlik a világ, mondjátok meg, kit okoljak érte? Hasztalan szentjeitek érdemeire támaszkodnotok, mert ti csak gondozzátok e javakat. Gyakran halljuk, hogy a legjobbak közületek büszkén hirdetik: „nem tartozunk senkinek semmivel.” Az ilyen szavaknak a ti szátokból nincs értelme, mert a szó szoros értelmében az egész világnak, mindannyiunknak tartoztok, nekem is. Ezredes úr, lehetséges, hogy önöknek nagyobb adóssága van, mint egy alhadnagyoknak! Kincstárunk titkait egyedül Isten ismeri.

¹⁵⁰ Az „érdemek átruházhatóságának dogmája” egy teológiai fogalom, amely kifejezetten a keresztény tanításon belül arra a hitre utal, hogy egy személy (a legtöbb esetben Jézus Krisztus) érdemei másokra is átruházhatók vagy „átvihetők”. Ez azt jelenti, hogy egy személy erényes cselekedetei és igazságossága mások javát is szolgálhatja, még akkor is, ha azok a mások nem hajtották is végre ugyanazokat a cselekedeteket.

Ha igaz, amit a papjaitok állítanak, hogy egy földi hatalmasság sorsa talán éppen ebben a pillanatban egy gyermek akaratától függ, aki a jó és a rossz között ingadozik, és aki, gyenge ereje miatt, ellenáll a kegyelemnek, akkor nincs is annál komikusabb, mint amikor a leghétköznapibb hangnemben beszéltek a világ dolgairól. Ah, ti különös emberek vagytok! Romorantin ezredes úr kétségtelenül azt fogja mondani ma este, miközben a kártyáit keveri: „Mi ez a sok locsogás? A mi családukban, a kutyafáját, mindenkinek olyan szilárd hite van, mint egy betonbunker!” Mert a ti erkölcsötök többé-kevésbé ugyanaz, mint mindenki másé: csak, amit az erkölcscsőszök másnak hívnak, azt ti bűnnek nevezitek. Hát, igen, elég fura alakok vagytok! Ha azt halljátok, hogy egy gümőkóros kis karmelita, saját szerény kötelességeinek hősie betartásával elérte emberek ezreinek megtérését vagy akár – miért is ne? – az 1918-as győzelmet, ez semmiféle érzelmet nem vált ki belőletek. Ellenkezőleg, ha valaki sajátos logikátok alapján udvariasan azt mondja nektek, hogy például a mexikói papok korrupciója a természetfeletti oka az üldöztetéseknek abban a nyomorult országban, vállat vontok. „Ugyan, hogyan lehet összefüggésbe hozni azoknak a szegény papok telhetetlenségét, kapzsiságát és bujaságát a vademberek által elkövetett véres bűnökkel?” Az én nézőpontomból ez egy logikus érvelésnek tűnik, de számotokra nem az. A földi bírók érvrendszerében huszonöt frank pénzbírság jár a házasságtörésért és hat hónap börtön a tolvajlással vádolt koldusnak. Ezzel párhuzamosan az is hihetőnek tűnik számotokra, hogy egy ars-i pap olyan nyomorúságos életnek köszönhetően vitte el misére a falusiakat, hogy még a társai is azt fontolgatták, bezárják a szerencsétlent. De ha szerencsétlenségemre célzást tennék arra, hogy egy ilyen és ilyen pap Spanyolországban, annak ellenére, hogy hazája bíróságával nincs semmi függőben lévő ügye, egy gyilkosokból és szentségtörőkből álló plébánia lelki atyjának tekintendő, bizonyára bolseviknak neveznétek. Tényleg bolondok vagytok, vagy csak úgy tesztek, mintha azok volnátok?

Könnyű lenne a hitet cselekedetek nélkül átadni. Mivel mi nem hiszünk szentségeitek hatékonyságában, rosszindulat nélkül aligha hányhatjuk a szemetekre, hogy ti sem értek nálunk. Az viszont érthetetlen számunkra, hogy általában pontosan ugyanúgy gondolkodtok e világ dolgairól, mint mi, hiszen végül is semmi sem kötelez titeket erre! Az, hogy a mi elveink szerint cselekedtek; pontosabban olyan emberek kemény tapasztalata alapján, akik semmit sem várnak a túlvilágtól, és e világon az állatokhoz és növényekéhez hasonló küzdelmet folytatnak az élet versenytörvényeit követve. Amikor pedig felmenőitek elfogadták Adam Smith úr kíméletlen közgazdaságtanát, vagy amikor hódolnak Machiavelli előtt, hadd mondjam el nektek, hogy a legkevésbé sem leptek meg bennünket; furcsa és érthetetlen bolondoknak tartunk titeket.

Tudom, hogy ez az őszinte kijelentés nem fogja megtörni azt a szilárd optimizmust, amelynek – kétségtelenül analogikus módon – ti a remény nevet adtátok. Az pedig már csak a magasztos erények hibája, hogy hősiességgel kell gyakorolni őket. Olyanok, mint azok az emberek, akiket minden ellenállás felmagasztal, de akiket annál könnyebb elcsábítani. Az erőket megkeményíti az alázat. Az ügyesen kezelt [erény] valóban megkímélheti a középszerűeket a megaláztatás borzalmaitól, vagy legalábbis enyhítheti keserűségüket. Amikor a körülmények arra utalnak, hogy keveset érünk, nekünk ugyan mi más lehetőségünk marad, minthogy szemet hunyjunk e fájdalmas bizonyíték felett? Ez nem mindig sikerül. Bevallani magunknak, hogy gyávák, hazugok vagy alkalmatlanok vagyunk, nem sok vigaszt ad a hozzánk hasonló emberek számára. Ti közben arról meséltek, hogy akik az alázat gyakorlatának hódolnak, azok közül némelyek olyan elégedettséget érnek el, hogy az számunkra már kissé komikusnak tűnik. Isten kegyelmének hiányában az alázatosság aktusa, amelyről azt hiszitek a hívőben fedezhető fel, helyreállította önbecsüléseteket. Ez a művelet túl előnyösnek tűnik nekem ahhoz, hogy valóban természetfelettinek tartsam.

Nektek, kedves barátaim, bizonyára nagyon vontatottnak tűnik e beszéd. De bánt engem, hogy rossz véleménnyel vagytok rólunk és igyekszem ezt orvosolni. Nem gondolom, hogy önként és megfontolt módon ítélnétek így rólunk. Ti úgy látjátok az istenteleneket, amilyenek és a keresztényeket, amilyennek lenniük kellene. Micsoda sajnálatos félreértés! Sőt, egyenesen úgy láttok bennünket, mint amilyenek akkor volnánk, ha ti valóban az evangélium szelleme és Isten szíve szerint keresztények lennétek. Mert akkor, igen, akkor jogos volna arról beszélni, hogy kemény szívűek vagyunk. Azt hiszitek talán, hogy jó érzés nekünk, hogy oly fennköltlen természetfeletti alakok, mint Bailby úr vagy Doriot urak¹⁵¹, nap mint nap Isten el-lenségeinek nevez bennünket?! Ez az értékítélet nem volt veszélyes apáinkra vagy nagyapáinkra nézve olyan korokban, amikor képviselőik a lelkiismereti szabadság szent jogaira hivatkoztak velünk szemben. De manapság sajnos egy keresztes hadvezér [Francisco Franco tábornok] szárnalmas felszólítása miatt aggódhatunk. Nem, kedves testvéreim, sok hitetlen nem olyan keményszívű, mint gondoljátok. Talán emlékeztethetlek titeket arra, hogy maga Isten jött el, hogy kinyilatkoztassa magát a zsidó népnek? Látták Őt, hallották Őt; megérintették a kezét. Jeleket kértek tőle.

¹⁵¹ Léon Bailby, a francia nemzeti eszmével és a katolicizmussal szimpatizáló, konzervatív újságíró. Jacques Doriot, harcos kommunistából szélsőjobboldali politikus, pártalapító (Parti Populaire Français).

Ő adta nekik azokat a jeleket. Meggyógyította a betegeket és feltámasztotta a halottakat. Aztán felment a mennybe. Ha őt keressük ebben a világban, akkor mostantól kezdve csak titeket találunk – egyedül titeket! Ó, tisztelettel adózom az Egyháznak; – de végül is maga az Egyház története sem fedi fel a titkát akárkinek. Igaz, hogy ott van Róma, – de tudjátok, hogy a katolicizmus fenségét sem lehet egy csapásra felfedezni; sokan közületek csalódottan térnek vissza Rómából. Mi legyen akkor velünk? Ti keresztények, ti, akiket a mise liturgiája az istenség részeseivé nyilvánít, ti megistenült emberek, s Krisztus mennybemenetele után itt, alant a látható személye vagytok. Valljátok be, hogy nem olyan könnyű mindig első pillantásra felismerni titeket!

Talán úgy vélitek, a megjegyzéseim nem ideillőek. Annál nem kevésbé illenek ide, mint a legtöbb közületek. Bárcsak sikerülne felhívnom a figyelmeteket a közelebbi veszélyre! Bizonyára méltatlanok vagytok a szenthez, akit ma itt ünneplünk, de megvan az az érdemetek, hogy egyszerűek, sőt gyerekesek vagytok. A jelzőloghitelesítő úr mosolya nagyon erős tanúságtétel emellett. Mennyei barátnénknak nem lesz semmi kifogása ellenem, ha úgy beszélek, mint egy gyermek. Sajnos, én csak egy tapasztalatlansággal teli öregfiú vagyok, és nektek nincs félnivalótok tőlem. Féltetek azoktól, akik majd eljönnek, akik ítélkezni fognak felettetek, féltetek az ártatlan gyermekektől, mert ők egyszersmind fenegyerekek [„enfants terribles”] is. Már csak az az egyetlen út marad meg nektek, amit a szent fedett fel előttetek: legyetek újra gyerekek; fedezzétek fel újra a gyermekkor szellemét! Mert közeleg az idő, amikor a föld minden sarkából nektek szögeznek az olyan sürgető és egyszerű kérdéseket, melyekre nem tudtok mást felelni csak, hogy igen vagy nem. Úgy tűnik, a társadalom, amelyben éltek, bonyolultabb a többinél, mert egyenesen szakértője a bonyolításnak, vagy legalábbis százféleképpen mutatja be azt, ami lehetővé teszi számára, hogy ideiglenes megoldásokat találjon ki, természetesen véglegesnek tüntetve fel azokat. Ezt a módszert használja az orvostudomány Molière¹⁵² óta. De a közgazdászok és a szociológusok módszere is ez. Úgy vélem, hogy ők előkelő pozíciót foglalnak el ebben a társadalomban, mert azzal, hogy materialistáknak vallják magukat, hatalmas kiváltságot szereznek arra, hogy a szellem nevében kritizálják. Sajnálatos módon, ha egyszer átléptek a ravaszság és képtelenség bizonyos fokán, a legpimaszabb frazeológiával sem sikerül elrejtetni e rendszerek ürességét.

¹⁵² Molière (eredeti nevén Jean-Baptiste Poquelin) a 17. századi francia irodalom egyik legnagyobb alakja, a klasszikus vígjáték mestere.

Amikor a doktriner meghallja, hogy a figyelmes közönségben egy alig észrevehető mormogás kezdődik, igyekszik kétszer olyan fontosnak és komolynak tűnni, ami pontosan a túlzott erőfeszítés miatt vall kudarcot. A Revue de Paris¹⁵³ egyik utolsó számában például a következő sorokat olvashatjuk, Paul Morand¹⁵⁴ úr aláírásával: „Igen jól el tudom képzelni, hogy a holnap vezetői cölibátust fognak előírni bizonyos elmaradott vidékeken, és egy hatalmas embriológiai terv szerint ösztönözni fogják a születéseket más fejlett területeken... A megszületettek számának szabályozása után a jövő állama kétségtelenül gondoskodni fog a minőségről is; aligha akarna lemaradni a jelenlegi állam mögött, mint egy istállófiú.” Paul Morand a legjobb társasághoz tartozik; még diplomáciai tisztséget is betölt. Nem nézhetjük őt humoristának. Patenôtre úr¹⁵⁵, amennyire tudom, szintén nem komikus; legutóbbi kijelentéseit tehát egy olyan komoly közönség is meghallgathatja, mint amelyikhez itt szólni van szerencsém:

„Képzeljünk el egy olyan gazdag közösséget, mint az Egyesült Államok, vagy akár mint Anglia vagy Franciaország, ahol minden előítéletet félresöpörnek, és egy napon egyhangú döntéssel abban állapodnak meg, hogy maximálisra növelik a termelést, függetlenül a megrendelők igényeitől. A gyárak azonnal fejlesztik gépparkjukat, és nap-pali és éjszakai műszakban dolgozni kezdenek; ezzel párhuzamosan a földeken is nő a gabonatermesztés, a kertészet és az állattenyésztés, növelve a hozamokat.

Mi történné akkor? Ennek az ipari és mezőgazdasági termelésnek a mennyisége X... év végére elérné azt a nagyságrendet, amelyről joggal mondhatnánk, hogy igazságos elosztás mellett elegendő arra, hogy mindenkinek nagy kényelmet és nagy jólétet biztosítson. Mi az oka tehát annak, hogy módszereink rutinja, előítéleteink kényszerzubbonya ellenáll a haladás menetének és megállítja a jólétet az «Eddig és ne tovább!»-kiáltással? Mi a baj a gazdasági rendszerünkkel, mi zárja olyan ördögi körbe, amelyben a nem eléggé fizetőképes fogyasztás korlátozza a termelést, miközben e fogyasztás a maga részéről éppen, hogy a fejletlen termelés miatt válik nem eléggé fizetőképesé?”

Nem tudom, hogy ti is hozzám hasonlóan értékelitek-e a beismerések naivitását. Micsoda hatalmas erőfeszítéseket tettünk egy állítólag materialista társadalomért, mely nem tud sem termelni, sem eladni! El kell ismerni, hogy ilyen körülmények között logi-

153 A Revue de Paris egy jelentős francia irodalmi és kulturális folyóirat, amelyet 1829-ben alapítottak. A 19–20. században az egyik fontos irodalmi fórum Franciaországban, mely egyebek mellett közölte Honoré de Balzac, Anatole France és Alexander Dumas írásait.

154 Paul Morand francia író és diplomata volt, a 20. század első felének egyik jellegzetes, stílusos prózaírója.

155 Georges Patenôtre (1899–1975), francia újságíró, politikus és diplomata, aki a két világháború közötti és utáni időszakban aktív közéleti szereplő volt. Többek között miniszteri tisztséget is betöltött, és külpolitikai kérdésekben is szerepet játszott.

kus, hogy a rend emberei, ennek a rendnek az emberei pirosba, sárgába vagy zöldbe öltözhetnek, s hogy a diktátorok csikorgathatják a fogaikat és forgatják a szemüket, és hogy a gyerekek, akiket a szüleik elrángattak a színházba, egymásra kacsintanak, mert újra felfedezték Paprikajancsit, és a terem csak úgy reng a nevetéstől.

Keresztények, ti, akik hallgattok rám! Eljött a veszély órája. Nagyon veszélyes, ha sikerült egy olyan társadalmat teremteni, mely miközben nevet, összeomlik, mert még a töredékei is használhatatlanok lesznek. Nektek kell majd újjáépíteni. A gyermekek jelenlétében kell majd mindent újraépítenetek! Válgatok tehát ti magatok is gyerekké! Ők már megtalálták a rést a pajzson, és nem tudjátok hatástalanítani az iróniájukat csak egyszerűséggel, őszinteséggel és bátorsággal.

Nem fegyverzi le őket más, csak a hősiesség.

Amikor ezt mondom, nem hiszem, hogy elárulnám Lisieux-i Szent Teréz gondolatait. Egyszerűen csak értelmezem. Megpróbálom emberileg értelmezni, hogy így szabályozzam e világ dolgait. És e gondolatban számunkra sincs semmi megnyugtató, mert egyszersmind bennünket is kisöpörne.

Szeretném felhívni a figyelmet a történelemnek egy, a keresztény korszak utáni sajátosságára. Amikor a zsidók megkövezték a prófétáikat, a gójok [a nem zsidó nép] lettek a győztesek. Isten átadta őket e keményszívű embereknek, és ők nagy zsákmányra tettek szert, amikor megszerezték kincseiket, a feleségeiket és a lányaikat. Ha süketek maradtok a szentek figyelmeztetéseire, akkor ennek – ha szabad ezt a jól ismert kifejezést használnom – együtt fizetjük meg az árát mi is veletek, sőt mi még nálatok jobban. Ebből a szempontból a régi kereszténység még mindig érvényes.

Mert az a ti történetetek, az egyház története, s elsőre úgy tűnik, hogy csak egy újabb fejezet a történelemben. Pedig szó sincs erről! Az emberek óvatossága és ostobasága időről időre beleíródott, de ez nem igazolhatja teljes mértékben a sikereket és kudarcokat. Nos, ez első pillantásra persze nem nyilvánvaló! És például az is mindegy volna, ha lapról lapra, oldalról oldalra nagyjából egyenlő mércével mérve megmutatnának minden ismert hibatípust. Úgy vélem, hogy e hibák nem valami általános törvény szerint követik egymást szép sorrendben. Ti ezeket az egyedi

eseteket az isteni közbenjárással magyarázzátok. E kérdést illetően nincs köztünk ellentmondás. Azt gondolom például, hogy hacsak nem örült az illető, senki sem maradhat érzéketlen hőseitek rendkívüli tulajdonságai, páratlan embersége iránt. Egyedül sem a hős, sem a zseniális kifejezés nem illik rájuk, mert ők egyszerre hősök és zsenik. De amíg a hősiesség és a zsenialitás általában együtt jár azzal, hogy bizonyos mértékben elveszik az emberi tartalom, szentjeitek túláradóan emberiek. Ezért azt mondanám, hogy ők egyszerre hősök, zsenik és gyermekek. Csodálatos egybeesés! Bizonyára boldogabbak lennénk azonban, ha velük lenne dolgunk, s nem veletek! Sajnos, a tapasztalat azt mutatja, hogy számunkra lehetetlen közvetlenül kapcsolatba lépni velük. Ugyan mit várhatunk politikusainktól és moralistáinktól, mihez kezdjenek egy Lisieux-i Terézzel? Az ő szájukban teljesen értelmét vesztené üzenete, vagy legalábbis minden esélye elenyészne annak, hogy hatást gyakoroljon. A ti nyelveteken íródott, csak a ti nyelvetek tudja kifejezni, nekünk nincsenek meg a szükséges kifejezéseink arra, hogy lefordítsuk anélkül, hogy félrefordítanánk, s jobb, ha nem is beszélünk róla többet. Kedves testvéreim, alázatos beismerésemet, kérek, ugyanilyen lélekkel fogadjátok! Mert ha egyedül rátok hárul a szentek üzenetének továbbadása, akkor sajnos fontos, hogy mindig a mi érdeünkben teljesítsétek e kötelességet. Sajnálattal mondom, hogy drágán megfizetünk hanyagságotokért. Ne próbáljátok elhíttetni velünk, hogy ezek az isteni emberek csak azért jöttek, hogy néhány változtatást eszközöljenek a képen! Ha lenne rá merszem, például Szent Ferenc üzenetét is összefoglalhatnám: „Rosszul mennek a dolgok, gyermekeim, nagyon rosszul mennek – mondta állítólag a szent. A dolgok most még rosszabbra fordulnak. Bárcsak megnyugtathatnálak benneteket az egészségi állapototokat illetően. De ha csak gyógyteára lett volna szükségetek, otthon maradtam volna, mert nagyon szerettem a barátaimat, és province-i verseket énekeltem volna nekik mandolin kísérettel. Karnyújtásnyira van tőletek az üdvösség. Ne próbáljátok meg más utakon keresni: csak egy van, és az a Szegénység útja. Nem követlek benneteket oda, gyermekeim, egyenesen elöttetek járok; előreszaladok, ne féljete! Ha lehetne egyedül is szenvedni, el tudjátok képzelni, hogy csak azért jövök el hozzátok, hogy megzavarjam örömeteket. Sajnos, a jó Isten ezt nem adta meg nekem. Felbosszantottátok a Szegénységet, mit is mondhatnék nektek. Az az igazság, hogy a végsőig feszítettétek a húrt. Mivel ő türelmes, apránként, alattomosan végül is minden terheteket rápakoltátok. Most ott fekszik arccal a föld felé, még mindig némán, sírva a porban. Ti azt mondjátok: bennünket már semmi sem zavar, most már táncolhatunk is. De nem táncolni fogtok, gyermekeim, hanem meghalni. Ha a Szegénység átkot mond rátok, bizony belehaltok. Ne hozzátok a Szegénység átkát erre a világra. Előre!”

Ez a tanács nyilvánvalóan mindannyiótoknak szólt. Kevesen követték. Úgy néztek ki, mint azok a legendás olaszok, akik a támadás órájára várnak. Az ezredes hirtelen felemelte a szabályját, átlépett a parapetre, és kiabálva egyedül rohant át a sortűzön: „Avanti! Avanti!”, miközben katonái, akik még mindig az indulóvonal hátsó részén ólálkodtak, ilyen bátorságtól felvillanyozva, könnyes szemmel tapsoltak: „Bravo! Bravo! Bravissimo!”

Kedves testvéreim, ugyanazt ismételve, mert mindig ugyanarról van szó. Ha követték volna ezt a Szentet ahelyett, hogy tapsoltatok volna neki, Európa aligha ismerte volna a reformációt, a vallásháborúkat vagy a megdöböntő spanyol elnyomást. Ugyan ez a Szent titeket hívott el, a halál nem válogatott: mindenkre lesújtott. Ma hasonló veszéllyel nézünk szembe. És ez még rosszabb is lehet. Egy szent, akinek káprázatos pályafutása mutatja a rábízott üzenet tragikusan sürgető jellegét, arra hív benneteket, hogy legyetek újra gyermekek. Isten tervei, mint mondja, kifürkészhetetlenek. De nehéz elhinni, hogy nem ez az utolsó esélyetek. Az utolsó esélyetek és az utolsó esélyünk. Meg tudjátok-e fiatalítani a világot, igen vagy nem? Az evangélium mindig fiatal, ti vagytok az öregek. A ti öregeitek még a többieknél is öregebbek. Körbejárnak, rázzák a fejüket, és olyan basszus hangon ismételve, hogy minden szótagnál kiköpnék egy fogat, hogy „nincs reakció, nincs forradalom”. A reakció szükséges, a forradalom meg szinte kevés. A reakció és a forradalom együtt sem lenne elég. Istenem, hagyd el végre a régi lelkiismeretfurdalást, és ne kímélj meg egy olyan rendet, amely oly kevésbé kíméli magát, hogy magát dönti romba lépésről lépésre! Az egyetemes rend épp most adta át a helyét az egyetemes mozgósításnak. Hívjátok vissza az erkölcsanítókat, nehogy őket is mozgósítsák. Hívjátok vissza az erkölcsanítókat, vagy inkább vigyétek vissza őket! Ezek a szerencsétlen emberek ugyanis olyan bonyolult nyújtógyakorlatokat végeztek, hogy a lábuk a nyakuk köré tekeredett, a karjuk a vállukba van dugva, a fejük pedig a hátuk utolsó csigolyájának magasságában van. Vigyétek vissza őket úgy, ahogy vannak a nyújtófán, mert nem bírják majd kibogozni a tagjaikat!

Semmi sem vészett el, mert noha két évezredig hasztalan boncolgattuk az evangéliumot, mégis épségben maradt ránk: egy vessző sem hiányzik belőle. Hát ennyire nehéz igennel vagy nemmel felelni az összes kérdésre, amit mostantól nektek szegeznek? Ilyen a becsületes emberek beszéde. A becsület is gyermeki dolog.

Éppen e gyermekkori elv miatt kerülük el a moralisták elemzését, mert a moralista csak az érett emberen dolgozik, egy mesebeli bestián, amelyet ő talált ki, hogy aztán kényelmes következtetéseket vonhasson le vele kapcsolatban. Érett emberek márpedig nincsenek; és nincsen köztes állapot egyik és a másik kor között sem. Aki nem tud többet adni, mint amennyit kapott, az rohadni kezd. Nem érdekel bennünket, mit mond az erkölcsstan vagy a fiziológia e fontos kérdésről, mert más jelentést tulajdonítunk a fiatalság és az öregség szavaknak. Az emberek és nem az ember tapasztalata gyorsan megtanít bennünket arra, hogy a fiatalság és az öregség temperamentum, vagy ha úgy tetszik, lélek kérdése. Úgy vélem, ebben felismerhető egyfajta eleve elrendeltség. Kétségtelen, hogy e gondolatban nincs semmi eredeti, hiszen a legtompább megfigyelő számára is tökéletesen világos, hogy egy zsugori személy már húszévesen is öreg. De ott van a fiatalság embere. Az ilyen emberek hívnak titeket; őket kell megmentenetek.

Ne várjátok meg, amíg az öregek befejezik a rombolást ugyanazokkal a módszerekkel, amelyekkel egyszer, kevesebb mint egy évszázad alatt, elpusztították a rézbőrűeket! Ne engedjétek, hogy az Öregek gyarmatosítsák a Fiatalokat! Ne higgyétek, hogy beszédekkel, akár nyomtatott formában is, kárpótolhatjátok ezeket az embereket! Abban az időben, amikor Amerika farizeusai tudományosan megítéledtek egy olyan fajt, amely ezerszer értékesebb volt az ő undorító hordájuknál, Chateaubriand és Cooper indiánjai nem osztottak-e vajon Walter Scott skótjaival a romantikus könyvmolyok ízes kis szabadidejében, akik éppúgy lakmároztak a száanalomból, mint a friss vérből? Keresztények, számotokra Jeanne d'Arc huszadik századi megjelenése ünnepélyes figyelmeztetés. Egy sötéttruhás kis karmelita apáca csodálatos szerencséje számomra azonban még súlyosabb jelnek tűnik. Válgatok mielőbb újra gyerekekké, hogy mi is újra gyerekek lehessünk! Könnyebb, mint gondolnátok. Ha nem élitek meg a hiteteket, a hitetek már nem él, elvont lesz s olyan mintha testetlen lenne.

Talán az Igének e testetlenné válásában rejlik szerencsétlenségeink valódi oka. Sokan közületek az evangélium igazságait kiinduló témaként használják, ehhez hangszerelik a beszédüket, amelyet e világ bölcsessége ihletett. Azzal, hogy a politikusok előtt megpróbáljátok igazolni ezeket az [evangéliumi] igazságokat, vajon nem féltek attól, hogy az egyszerű emberek számára elérhetetlenné teszitek őket? Mi lenne, ha egyszer és mindenkorra inkább megpróbálnátok őket úgy, ahogy vannak, szembeállítani a bonyolult rendszerekkel, és aztán csendben megvárnátok a vá-

laszt, ahelyett, hogy folyton csak beszéltek? Jeanne d’Arc csak egy szent volt, de messze felülmúlta a párizsi egyetem doktorait. Miért nem hagyjátok szóhoz jutni a gyermek Jézust? Majd megint azzal jöttök, hogy nekem ehhez semmi közöm. De már megbocsássatok! Ahhoz nem kellett volna ennyi doktor, hogy igazoljon egy olyan megkövült rendet, mint a miénk! Ez egy nagy jelentőségű történelmi tény. Szerintem teljesen természetes, hogy nagy becsben tartjátok a könyvtáraikat. Jó szolgálatot tettek nektek az eretnekek ellen. De a világot nem csupán az eretnekek gyötrik, hanem az öngyilkosság gondolatának megszállottja is. A bolygó egyik végétől a másikig sietve gyűjtögeti össze e gigantikus vállalkozáshoz szükséges eszközöket. Egyetlen szerencsétlen embert sem lehet lebeszélni az öngyilkosságról azzal, hogy bebizonyítjuk, hogy az öngyilkosság antiszociális cselekedet, mert a szerencsétlen fickó szándékosan próbálja elhagyni ezt a szerinte undorító társadalmat azzal, hogy meghal. Ti meg még mindig azt mondjátok az embereknek, egy olyan nyelven, amely alig különbözik a moralisták, az erkölcsös bestiák nyelvétől, hogy nyomják el a vágyaikat! De az embereknek már nincsenek vágyaik, már nem tűznek ki célokat maguk elé, mivel egy sem tűnik olyannak, ami megérné a fáradságot.

Kedves hívek, e hosszú beszéd végéhez közeledem. Mint hitetlen, sajnálom, hogy nem tudlak megáldani benneteket. Megtiszteltetés számomra, hogy üdvözölhetlek titeket. Kicsit szívszorító érzés, hogy ennyire hasonlítunk rátok, s e szörnyű körülmények láttán majdnem annyira elbizonytalanodtunk, mint ti. Mert, bocsássatok meg őszinteségemet, úgy tűnik, ti is, mint mi, azon aggódtok, hogy mentsétek a bőrtöket. A tomboló kétségbeesés szava – mindegy, csak én meneküljek meg! – úgy tűnik, szinte kibuggyan az ajkatokon, miközben a diktatúrákra sandítotok. Mindegy mi lesz, mindegy ki lesz, a fenébe is! Váljatok gyorsan gyermekké, az kevésbé veszélyes! Be kell ismernem, hogy egyáltalán nem bízunk a politikai képességeitekben. Nem kell hozzá sok idő, és a túlbuzgóságotok miatt még az új vezetőkkel is kompromittálódtok. A szabad emberek és a szegények rémálmává válni egy olyan programmal, mint az Evangélium, be kell vallanom, ez valóban megneveltet. Legyetek inkább gyermekek, keressetek menedéket a gyermekkorban! Amikor az evilági hatalmasságok alattomos kérdéseket tesznek fel nektek egy sor veszélyes problémáról – a modern háborúkról, a szerződések tiszteletben tartásáról, a kapitalista szervezetről –, ne szégyelljétek bevallani, hogy túl ostobák vagytok ahhoz, hogy válaszoljatok, s az Evangélium fog válaszolni helyettetek. Akkor talán Isten igéje csodát tesz majd, és összegyűjti a jóakarátú embereket, minthogy hozzájuk intézték a szót. Vajon a „pax hominibus bonæ voluntatis” úgy fordítható le, hogy:

„Előbb háború, a többit meg majd meglátjuk?” Nem. Nyilvánvalóan paradox helyzet, hogy mi várjuk a csodát. De nem még paradoxabb-e, hogy épp tőletek várjunk csodát? Azért persze óvintézkedéseket teszünk. Ez jogosnak tűnik számunkra, mert kérem, vegyék figyelembe, hogy nem gondoljuk azt, nekünk kellene az evangéliumot értelmezni, hanem azt kérjük tőletek, hogy teljesítsék be, hitetek szerint, az egyház hite szerint. Nem tagadjuk meg tanítóitokat. Elutasítjuk azonban a politikusaitokat, mert kiadós bizonyítékot szolgáltatott arra, hogy elbizakodottak és ostobák. – Az evangélium! Az evangélium! Amikor a végén már nem bízhatunk másban, csak egy csodában, akkor bizony helyénvaló azt kérni, hogy legalább jól tegyünk erre az utolsó tapasztalatra. Tegyük fel, kedves testvéreim, hogy tuberkulózisban szenvedek, és kérem, hogy adjanak innom a lourdes-i vízből, és az orvosok azt javasolják, hogy azért keverjek hozzá néhány általuk készített gyógyszert is: Kedves orvosok – mondanám nekik –, önök gyógyíthatatlannak nyilvánítottak. Hadd próbáljak hát csendben szerencsét! Ha közvetítőre van szükségem ebben az ügyben, amely csak rám és a Boldogságos Szűzre tartozik, biztosan nem a gyógyszerészhez fordulok.

Rudyard Kipling

Hideg Vas (1910)

(fordította: Maill Attila)

Az alábbiakban magyar fordításban adjuk közre Rudyard Kipling *Hideg Vas (Cold Iron)* című balladáját. A mű 1910-ben jelent meg a *Jutalmak és tündérek (Rewards and Fairies)* című kötetben, amely műfaját tekintve történelmi fantasy novellákat és verseket ötvöz.

Ebben a gyűjteményben látott napvilágot Kipling leghíresebb verse, a *Ha... (If...)* is, amelyet Kosztolányi Dezső és Szabó Lőrinc fordításaiban ismerhet a hazai közönség. A *Cold Iron* című, mélyen allegorikus balladát azonban eddig még senki sem adta közre magyar nyelven. Fordítási észrevételekért hálával tartozom Szalay Mátyásnak. A vers után egy rövid értelmezés olvasható.

Hideg vas

„Úrnőnek aranyat, szolgának ezüstöt,
Rezet a mesternek, ki remekművet öntött!”
„Jól van!” – szólt a Báró, s körülnézett büszkén,
„De a Vas – a Hideg Vas – az úr a föld színén.”

Így hát hűbérúra, a király ellen lázadt,
S ostrom alá vette a királyi várat.
„Nem!” – szólt az ágyús a bástyafalon,
„A Vas – a Hideg Vas – lesz úr e hadon!”

Jaj a Bárónak, s az erős seregnek,
Kit a zord golyók a porba döntenek.
Fogságba esett ő, béklyó lett a sorsa,
Mert a Vas – a Hideg Vas – lett mindennek ura.

De a Király szelíd volt (ó, mily kegyes Úr!):
„Mi lenne, ha kardod visszaadnám, s a láncod lehull?”
„Nem!” – szólt a Báró – „ne gúnyold bukásom,
Mert a Vas – a Hideg Vas – az úr e világon.”

„Gyávának a könny jár, az ima a balgának,
Hurok való nyakára a dőre dacolónak.
Súlyos a vereség, s reményem oly kevés,
A Vas – a Hideg Vas – úr e földön, s nincs menekvés!”

De a Király felelt (ritka az ilyen Úr):
„Itt a Kenyér s a Bor – asztalomhoz járulj.
Mária nevében egyél, igyál, míg én felidézem neked,
Hogy a Vas – a Hideg Vas – miként úr mindenek felett.”

Áldást mondott a Borra, s a Kenyeret megtörte,
Saját Kezével kínálta, s beszédét így kezdte:
„Nézd e Kezeket! Városfalamon túl szögek járták át,
Hogy hirdessék a Vas – a Hideg Vas – hatalmát.”

„Seb a csüggedőnek, csapás az erősnek,
Ír és olaj jár a meggyötört szívűnek.
Árulásod megbocsátom, bűnöd feloldozom,
Mert a Vas – a Hideg Vas – az úr e világon.”

„Bátornak korona, jogar a merésznek!
Trón és hatalom jár a győztes vitéznek!”
„Nem!” – szólt a Báró, leborulva termében.
„Mert a Vas – a Hideg Vas – úr minden emberen!
A Golgota Vasa az úr minden emberen!”

A vers gerincét a refrénszerűen visszatérő sor adja („*Iron – Cold Iron – is master of them all*”), amely a cselekmény előrehaladtával folyamatosan új értelmet nyer. Mivel a refrén már Kiplingnél is állandóan alakult – finoman jelezve a jelen, múlt, jövő és a sorsszerűség idősíkjait –, a magyar fordításban ezt a belső dinamikát követtem, és az eredeti jelentést megőrizve, a kontextushoz igazodva több formában adtam vissza a sort.

A ballada egy hierarchikus társadalmi képpel indít: az arany az úrnőé, az ezüst a szolgálóé, a réz a kézművesé, tehát az élet különféle aspektusai valamilyen szinten a fémekhez kapcsolódnak. A Báró azonban rávilágít, hogy a vas, tehát lényegében a nyers erő mind felett áll. Itt a vas még a fegyvereket, a katonai erőt szimbolizálja. A Báró bízik a saját kardjában és seregében, amikor fellázad a Király ellen. A 2–3. strófában azonban a Báronak csalódnia kell saját erejében: elbukik az ostrom során, hiszen a vasból készült ágyúgolyók úrrá lesznek a seregén. A Báró fogságba esik, láncra verik – a vas tehát itt már a börtönt és a tehetetlenséget jelenti a számára. Ettől függetlenül azonban nem változtatja meg korábbi véleményét. Úgy érzi, a sorsa beteljesedett, mégpedig úgy, hogy a vas győzött felette: tehát materiális, erőre épülő világképe beigazolódott, csak éppen ő esett áldozatul ennek. A kegyes Király felajánlja a szabadságot és a kardját is a Báronak, de ő büszkén nemet mond erre az ajánlatra, hiszen világképében a hatalom és az erő áll mindenek felett, a megbocsátás pedig lényegében gyengeség, az ő sorsa bukása után már csak a halál lehet.

A 6–7. strófában érkezik el a vers fordulópontja. A Király alakja ugyanis észrevétlenül átlényegül Jézus Krisztussá. Megjelenik az utolsó vacsora szimbolikája, a Kenyér és a Bor, melyet a Király megtör és megáld, utána pedig megmutatja sebes kezeit, melyeket korábban szögekkel vertek át. Ebben a kontextusban a vas is új értelmet nyer. Eddig az erő, a hatalom szimbóluma volt, és valamilyen formában itt is, de most már nem materiális, hanem transzcendens értelemben. A vas itt ugyanis a megváltás eszközévé válik. Krisztus önként vetette alá magát a vas hatalmának, hiszen hagyta, hogy a szögek átfúrják a saját testét, hogy ezzel legyőzze a bűnt és a halált, és megváltsa az embert. Krisztus tehát azzal, hogy önként vetette alá magát ennek a kínhalálnak, kiforgatta a „hideg vas” funkcióját, mely korábban a hatalom és az elnyomás eszköze volt: ő áldozatával a megváltás eszközévé tette. A Király éppen ezért felajánlja a Báronak a megváltás lehetőségét, megbocsátja árulását.

Az utolsó strófában a korábbi lázadó főúr erőszakra épülő filozófiája lényegében összeomlik ezen transzcendens igazság előtt, de a Király még egy próbának aláveti a Bárót: felajánlja neki a koronát, a trónt és a jogart, tehát mindazt a földi dicsőséget, amire korábban vágyott. A Báró válasza a kísértésre egy határozott „Nem!”, és leborul csarnokában. A Báró nem a materiális értelemben vett vas előtt borul le, nem azért, mert elfogadta a földi erő hatalmát, hanem azért, mert felismerte a transzcendens igazságot. Lényegében tehát lemond a földi hatalomról (amit korábban a vas szimbolizált a számára), mert megértette annak értéktelenségét a krisztusi áldozathoz képest.

„A Golgota Vasa az úr minden emberen!” – olvashatjuk az utolsó sorban. Ezzel a szerző végleg átforgatja a jelentést. Igen, a vas úr – de nem azért, mert hatalmat lehet vele szerezni (ahogy a Báró az első strófában gondolta), hanem mert Isten ezen keresztül adta vissza az életet az emberiségnek.

Albert Görres

Pszichológiai észrevételek az eredendő bűnről és következményeiről (részlet)¹⁵⁶

(fordította: Kraft Krisztián)

A teológia és a pszichológia kapcsolata a 20. században leginkább a kölcsönös gyanakvásról szólt. A korai pszichoanalízis a vallásosságban leginkább neurotikus tünetet, illetve gyerekes vágyteljesülést látott, a katolikus oldal pedig hajlamos volt a lélektant hitromboló, materialista tévútnak bélyegezni. Albert Görres (1922–1996) német pszichiáter azon kevesek egyike volt, aki képes volt hidat verni a két világ közé.

Görres – aki Joseph Ratzingerrel, a későbbi XVI. Benedek pápával is jó viszonyt ápolt – hívő katolikusként vállalkozott erre a feladatra. Munkásságával megmutatta, hogy a freudi mélylélektan belátásai nemhogy nem rombolják le a keresztény emberképet, de segíthetnek megtisztítani a vallásosságot a kényszeres büntudattól és a szorongásoktól, így egy egészségesebb Istenkapcsolat alakulhat ki.

Kraft Krisztián fordításában Görres egy olyan szövegrészletét olvashatjuk, amely a keresztény tanítás egyik legnehezebb pontjához, az eredendő bűnhöz nyúl hozzá, de nem teológiai, hanem lélektani szempontból. A szerző végigveszi az ősbűn paradoxonát: hogyan bukhat el az az ember, akinek a Paradicsomban még semmilyen hiánya, frusztrációja vagy bűnös vágya nem volt? A válaszáért Görres egészen a skolasztikus filozófiáig és a modern klinikai pszichológiáig ás le, bemutatva, hogyan borult fel az ember belső rendje a bukással, és miként váltunk lelkileg sebzetté, a valóságot saját önzésünk szerint torzító lényekké. Sorai nemcsak elméleti kapaszkodót adnak az emberi természet kettősségének megértéséhez, hanem komoly önreflexióra is készítenek a saját belső meghasonlásainkkal kapcsolatban.

¹⁵⁶ Albert Görres: *Psychologische Bemerkungen über die Erbsünde und ihre Folgen*. In.: *Zur kirchlichen Erbsündenlehre. Stellungnahmen zu einer brennenden Frage*. (szerk.: Christoph Schönborn OP). Johannes-Verlag, 1994. 13-25. Ezúton szeretnénk megköszönni a kiadónak, hogy engedélyezte a fordítást, illetve, hogy a korrektúrában is segítséget nyújtott.

1. Az erkölcsi őskatasztrófa rejtélye

Az eredendő bűn tana megvilágosító válasz az emberi nyomorúság eredetének kérdésére, amelynek tényét illetően nincs ellentmondás. Az emberek átlagos gondolkodásmódja és törekvései gyakran sem nem észszerűek, sem nem jók. Elterjedtek a kisebb-nagyobb aljasságok, a megdöbbenő bűncselekmények; a jóság, a nagylelkűség, a tisztesség és a segítőkészség kevésbé jellemző. Az a hajlam, hogy az ember gátlástalanul a saját előnyét keresse, és inkább a kísértéseknek engedjen, mintsem a lelkiismeretének, végigkíséri a történelmet. Mindez nem tűnik szükségszerűnek. Nem lenne muszáj gyűlölködnünk, nem lenne muszáj csalnunk, nem lenne muszáj kizsákmányolnunk. Az evolúció nem kényszeríti erre az emberiséget. Így egy olyan erkölcsi őskatasztrófa feltételezése, amelyben az emberiség vagy annak képviselői tévútra léptek, nem tűnik észszerűtlen magyarázatnak a történelem vérrel és könnyekkel teli alakulására.

Másfelől viszont az eredendő bűnbe vetett bibliai hit magát a bűnt inkább érthetlenné teszi. Az ősbűn elkövetője vagy elkövetői a Biblia szerint mentesek voltak mindazon terhektől, amelyek rendszerint a bűnhöz vezetnek: mentesek voltak a haláltól és a szenvedéstől, a fáradságtól, a nélkülözéstől és a gondoktól. Semmi sem adott okot életükben a félelemre és a gyűlöletre. Nem ismertek semmiféle nélkülözést és hiányt, sem az irigységet, sem a rivalizálást; nem ismerték az ellenséges természetet és annak veszélyeit. Nem voltak gyötrő vágyaik a hozzájuk tartozó kudarcokkal és csalódásokkal, nem volt okuk sem a gyűlöletre, sem a haragra, sem az agresszióra, sem pedig a fásultságra és az unalomra. Neves teológusok véleménye szerint nem ismerhették a tévedést sem, hanem a beléjük árasztott tudás fényében éltek, amelyet nem kellett előzőleg fáradságos munkával megszerezniük. Istennel való barátságuk, amely bensőséges és boldogító volt, nem hagyott teret a bizalmatlanságnak, Isten félreismerésének, a hitetlenségnek vagy a kételynek. Ehelyett a tudás, a bölcsesség, a hit és a megvilágosodás adatott meg nekik: a világ, a létezés értelmének, valamint Istennek a megismerése. Szabadságukat nem homályosította el a megismerés hiánya, és nem gyengítették a magukkal ragadó szenvedélyek vagy indulatok sem; nem voltak kitéve sem az idő kényszerének, sem a náluk szellemileg vagy fizikailag hatalmasabbak befolyásának.

Tudásuk azonban nem volt mindentudás. Volt rajta egy rés. Nem tudták, hogy létezésük határainál a gonosz hatalom már létezik, és hogy a közelben van. A gonosszal szembeni gyanútlanóságuk volt az egyetlen veszély, amelyre nem voltak felkészülve.

A gonoszról való tudásuk – amelynek a jó és a rossz tudásának fája nélkül is birtokában voltak – az isteni tilalom, valamint azon büntetés ismeretéből állt, amelyet e parancsolat megszegése maga után vonna. Boldogságuk azonban gyanútlaná tette őket, jóllehet figyelmeztetést kaptak. Mert Isten tilalma felhívta a figyelmüket arra, hogy világukban létezik egy veszélyzóna, egy szörnyű lehetőség az Istennel ellentétes cselekvésre. Ez a lehetőség azonban még az e tette sarkalló bűnös vágy [konkupiszcencia] nélkül állt fenn.

A bűnbe esett ember esetében már „érthető”, hogy hajtja a kíváncsiság a viselkedés még meg nem tapasztalt tartománya felé, és szeretné megízlelni a korlátlan autonómiát – hiszen elbukott állapotához hozzátartozik a sok balgaság is, amely elhomályosítja a belátását. Csakhogy a ravasz állat utat talált az ártatlanság állapotában élő ember bizalmához. Ez az ember bizonyos értelemben joggal tekinthetett minden kimondott szót tiszta igazságnak. Az ilyen vakbizalom azonban helytelen volt annyiban, amennyiben elfordult a korábban hallott isteni szótól, teret engedett az Isten iránti bizalmatlanságnak, és engedte felülkerekedni a kételyt ott, ahol bizalomnak, a bizalmat pedig ott, ahol a kételynek lett volna helye – ez a bűnbeesés utáni pszichológia egyik alapképlete. Ezzel feledésbe merült az isteni üzenet eleven emlékezete. Pedig ez a *dulcis memoria* (édes emlékezet) az, ami minket a jóhoz és magához a Jóhoz láncol. Elképzelhető-e, hogy az ősbűn előtt feladatul szabott állapotbeli kötelességek elmulasztása – jelesül a hit, a szeretet, a hála, az imádat, a kérés, valamint az emlékezés belső aktusai – áll minden nyomorúság kezdetén? Létezik-e az ősbűnnek egy pszichológiai története, egy olyan „aktuálgenezise”, amely ártatlanul kezdődik, de végül rosszul végződik? Mindenesetre Izrael népének, Isten népének történelmében az Isten nagy tetteiről való hálás megemlékezés képezi a vallásosság tengelyét. A kereszténységben is az üdvtettekről való megemlékezés áll a kultusz középpontjában.

Minden emberi cselekvés és mulasztás, törekvés és tett az értékek megőrzésére és megszerzésére, vagy éppen az értéktelenségek elkerülésére, elhárítására és az azoktól való elfordulásra irányul. A cselekvő ember valójában világjobbító, fáradhatatlan boldogsággyűjtő.

Szent Ágoston szerint ugyanis „boldog az, akinek megvan mindene, amit akar”. Hol marad hát a paradicsomi emberben – akinek megadatott minden, amit a szíve áhít – az elégedetlenségnek az a szikrája, amely nélkül a hibás cselekedetek meg sem születhetnének?

2. Az eredendő bűn lehetőségének feltételei

A hit azt mondja nekünk, hogy a véges szellem számára létezik a tökéletes boldogság állapota, amely semmilyen kívánságot nem hagy betöltetlenül, és végleg felszámolja a bűnre való szabadságot. Ez Isten színéről színre látásában fog megvalósulni, a vele való legteljesebb és végérvényes egyesülésben, amely egyúttal a lehető legnagyobb istenhasznóságot hozza magával. A lélek azon békéje (*tranquillitas animae*), amellyel a hit tanítása szerint az ősbűn előtti ember rendelkezett, még nélkülözötte a birtoklásnak ezt a kikezdetetlen végérvényességét. Nem zárta ki ugyanis azt a gyilkos gondolatszikrát, hogy az ember – jogtalan eltulajdonítás, rablás útján – elérhető jóként és tervként ragadja magához az istenhasznóság eszméjét; egy idő előtti – s mivel végtelen, így embertelen – istenhasznóság eszméjét.

Egy ilyen tévedés lehetőségének feltétele minden bizonnyal az emberi megismerőmód sajátosságában gyökerezik, amely – emberi természetéből adódóan – már a bűnbeesés előtt is szükségképpen fogalmi-absztrakt és nyelvhez kötött kellett, hogy legyen. Nem beszélhetünk tehát tiszta „szemlélésről”, de a hit pusztá fényéről sem; sokkal inkább egyfajta köztes állapot volt ez a hit és a látás között, a misztikus istenélményéhez hasonlóan, amint azt Bonaventura is gondolja. A mi istenmegismerésünk is egyfajta köztes állapot, jöllehet nem a hit és a látás, hanem a tudás és a hit között, mivel az Atyát a Fiú szava alapján hisszük, jöllehet önmagunkban is hordozunk egy homályos istentudást.

3. Az ősbűn következményei

A bűn nyomorúságba taszította az embert. Azóta van jelen a halál, a halálfélelem, és ezzel együtt a teljes pszichés élet gyökeres felborulása. Megjelent a betegség, a küzdelem, a sebesülés, a fájdalom, a szenvedés, a gyötrelmes munka, a tévedés, és mindezzel együtt a félelem minden fizikai, pszichés és erkölcsi rossztól; végül pedig a neurózis és a pszichózis, mint a fájdalom, a szorongás, a bűntudat és más bajok kihatásai.

A létezési feltételeknek ebben a bűn általi megváltozásában a bűnös vágytól (*konkupszcencia*) való mentesség elvesztése a központi elem. A szerteágazó törekvések elveszítik egységüket és rendjüket, amely korábban a hit, a bizalom és a szeretet köré szerveződött. Kibontakozik a részösztönök autonómiája, és ebből egy olyan gondatlan kíméletlenség fakad, amely semmibe veszi a közösség javát, a felebarát jólétét és Isten akaratát, amely csak a szerető ember számára bír jelentőséggel.

A késztetések nárcisztikus és egoista színezetet öltenek, az erőszakos önérvényesítés felé hajolva. Így a *philautia*, azaz az önszeretet egészen a rideg önzésig uralkodik a vágyak birodalmán, mindaddig, amíg a szellem újra rendbe nem szedi őket.

A bűnös vágy (konkupiszcencia) egyrészt kognitív téren nyilvánul meg: olyan türelmetlen, elhamarkodott és hibás ítéleteket szül, amelyekben a rögzült előítéletek és a vágyvezérelt gondolkodás teljesen háttérbe szorítják a tárgyilagosságot. Emiatt az ősbűn egyik legszörnyűbb hatása a jókedv, a derű, valamint a Freud által is leírt élvezőképeség és életöröm beszűkülése. Aquinói Tamás e körbe sorolja a szexuális-erotikus érzékenység megkopását is. Végtére is a mély frusztrációból fakadó örömtelenség az, ami az embert minden kísértéssel szemben kiszolgáltatottá teszi. A konkupiszcens gondolkodás Eugen Bleuler szerint „autisztikusan fegyelmezetlen gondolkodás”, amely a véleményformálás útjait a látszólagos és a hihető dolgok csalókaságával torlaszolja el.

A konkupiszcencia megmutatkozik mind a libidinális (érzéki-vágyó), mind az irascibilis (haragvó-agresszív) formájában. A törekvések ekkor már nem az észszerű célok szerint rendeződnek el, hanem az örömelv vezérli őket, teret engedve a destruktív, agresszív és bosszúvágyó tendenciáknak, a sadizmusnak, a mazochizmusnak, a halálösztönnek, a nekrofíliának és a különféle perverzióknak. Canterburyi Anzelm, amikor a motivációkat a „kellemes” és a „helyes” kategóriáira osztotta fel, zseniálisan megelőlegezte a freudi „örömelv” és „valóságelv” párhuzamát.

Az érzelmek spontán értékítélete ekkor sem az értékek valódi rangsorát, sem a szükségszerűségek fontossági sorrendjét nem követi (*primum vivere, deinde philosophari* – először élni, azután filozofálni) – szeszélyes és irracionális marad. Ehhez társul egy sajátos lenyűgözöttség a meg nem engedett, a helytelen, az észszerűtlen és a kíméletlen dolgok iránt. Ebből fakad a tekintély elleni lázadás, valamint minden forradalmi jellegű, dacos késztetés.

Az állatoknál a világ valahogy rendben van. Ösztöneik és késztetéseik révén beilleszkednek egy meghatározott környezetbe, amelyhez viselkedésük a gén- és fajfenntartás érdekében hozzáidomult. Ha a környezet nagymértékben megváltozik, vagy káros mutációk lépnek fel, az érintett egyedek kihalnak. A korlátozott élettartam, a halál benne van a programban. Az állat pszichés adottságai az életét szolgálják és biztosítják, nemritkán akár a környezetében élő más fajok javát szolgáló célszerűséggel. A létért való küzdelem és a kölcsönös segítségnyújtás egyaránt a túlélés szabályozói.

4. Mely lelki struktúrákat és funkciókat károsítja az eredendő bűn?

Először is: a személy alapstruktúrája, felépítése sértetlen marad. A bűnbeesés előtt és után az ember egyaránt rendelkezik a közvetlenül adott valóság érzéki és szellemi megismerésével az észlelés és a belátás révén; a múltat az emlékezet, a jövőt pedig a „tapasztalat” útján ismeri meg, amelyben az észlelés, az emlékezet, a képzelet és a következtető gondolkodás fonódik össze. Továbbra is képes törvények, lényegiségek és tényállások, logikai alakzatok, relációk, kauzális kapcsolatok, elvek és kontingenciák felfogására. Továbbra is képes megkülönböztetni a kellemeset a helyestől, tudomása van a jóról és a rosszról. Ám mindennekfelett az ember olyan lény marad, aki képes meghallani Istent és válaszolni neki. Isten partnere marad. Megőrzi a szabadságát arra, hogy Istent – az Ő segítségével – szeresse, vagy éppen gyűlölje. Istennel való kapcsolatban marad.

Bár az emberi alaperők mindegyike sérülhetett az ősbűn által, általában működőképesek és koordináltak maradnak. A gyönyörteli, a kellemes, a jó, az igaz és a szép, ha korlátozott módon is, megőrizte sajátos, fénylő erejét az értelem előtt, s megtartotta vonzerejét az érzéki és szellemi vágyak számára.

Az ősbűn nem tette az embert elmebeteggé, sokkal inkább egyfajta szellemileg és lelkileg korlátozott lénné, egyfajta „pszichopatává” formálta. Az egészséges ítélőképesség ugyan ritka, de előfordul, és a józan ész is létezik.

A megismerőerők sérültsége a tévedésben mutatkozik meg. A teológiai tradíció – mint említettük – a tévedéstől való mentességet a bűnbeesés előtti „praeternaturalis” adományok közé sorolja. Ez ugyan nem kötelező hittétel, de belátható; bűnös vágy (*konkupiszcencia*) nélkül ugyanis nem létezne olyan elhamarkodott, nyilvánvaló érvek nélküli beleegyezés, ami a teljes tévedést alkotja. Ezzel szemben áll az a tény, hogy a „próba-hiba” útján történő tanulás a megismerési haladás alapstruktúrájához látszik tartozni, ráadásul a kísértővel szembeni tévhit nélkül az engedetlenségből fakadó parancsszegésből sem lett volna lehetséges. Isten félreismerése és megrágalmazása a kísértő által a megtévesztés betörését jelenti a szellemi életbe. A tévhit és a bizalomvesztés megelőzi az engedetlenséget, vagy már azonos is vele. Kihuny az a képesség, hogy megkülönböztessük a szavahihető lény szavát a hiteltelenétől. A baj kezdetén a szellemek megkülönböztetésének adományáról

való lemondás áll. Ezáltal csődöt mond az emlékezet is: az ember képtelenné válik figyelemmel lenni a szabadság ígéreteire („minden fáról ehettek”), valamint az azok korlátozására figyelmeztető büntetésre – mindezt ugyanis érvényteleníti a hazugság. Az ember hagyja magát belesodródni a szuggesztibilitásba, s megadja magát az érzékileg jelenlévő hamis tekintélyének. Miért teszi és tűri ezt?

Itt egy itt és most felbukkanó, személyes hatalom érzéki és időbeli jelenlétének benyomásereje áll szemben az emlékezetben megőrzött hűséghez – a beszélő Isten egykor átértzett, de immár múltbéli közelségével. Az észlelés áll szemben az emlékezettel, az *anamnesis*-szel.

Lehetséges, hogy itt az ítélőerő maradandó veszélyeztetettségének alapvonásai tárultak fel, vagy éppen ekkor alapozódtak meg: a jelen lévő dolgok és személyek túlhatalma a múltbeliek és a távollévők felett; az új és a legújabb túlbecsülése a régivel szemben; valamint a teljesen idegen Másik iránti lenyűgözöttség a már jól ismerttel szemben.

Hogyan egyeztethető össze azonban ez a labilitás, a könnyű és gyors elcsábíthatóság kitartó ellenállás nélkül, az a képtelenség, hogy a gonoszt a szembenálló láttán megérezzék, a tetőtől talpig hazug csalóval szembeni vakbizalom, a fiziognómiai érzék hiánya és végül az észszerűtlenség fel nem ismerése a kígyó ígéretében – hogyan egyeztethető össze mindez a tiszta szív tisztánlátásával és a beléárasztott tudás ajándékaival, amelyek éppen ott mondanak csődöt, ahol a szentség a teremtés gyönyörű kertjében a gonosz váratlan és fel nem ismert behatolása által veszélybe kerül? Mindeközben nem jelent lényegi különbséget, hogy a „kígyó” hús-vér lény-e vagy egy látomás, amely szellemi és pszichés hatóerőket képvisel, a legártatlanabb esetben pedig azt a képességet, hogy mindent, ami lehetséges és lehetetlen, elképzeljünk, és ezáltal már a negatívát, a gonoszt is. Már a lehetséges mint érték sejtése vagy megpillantása is rendelkezik vonzerővel, ellenállhatatlan kísértéssé válhat, ha egy ellentétes értékhez való szilárd kötődés nem nyújt ellensúlyt.

Ilyen ellensúly a személy teljes aktus- és habitusrendszerének centírozása az igaz és a jó szeretetének tengelye körül – a jó dolgok és Az iránt, aki maga a személyes Igazság és Jóság. A jó a szeretetre méltó valóság, a szeretet pedig a hozzá való ragaszkodás.

Az ősbűn szétrobbantó ereje megfosztja az embert a természetfeletti, kegyelmi magnetizmustól, amellyel Istenhez és felebarátjához kapcsolódik, és amely a szét-

folyó törekvéseinek pluralitását összegyűjti, egységbe fogja és meggyógyítja. A központi vonzerő már nem a Teremtőtől indul ki, hanem a teremtményektől, első- és utolsósorban az Éntől: amor sui (önszeretet).

A gnoszeológiai konkupiszcencia mint a megismerés helyzete a bukás után azt jelenti, hogy egy instrumentális, önző érdekekből szelektáló ész és figyelem elveszíti szem elől Isten ügyét, és elveszíti az érzékét maga az isteni iránt, valamint az isteni- nek a teremtésben való tükröződése iránt. A nyelv szavai elveszítik fénylő erejüket. A dal, amely minden dologban alszik és belőlük énekel, elnémul. Az irányadó valóság üzenete homályossá és félreérthetővé vált, az ember „emocionálisan gyengeelméjűvé” lesz, ahogyan Sigmund Freud kifejezi.

A nyelv zavarba ejtő többértelműségbe keveredik, az emberek közötti megértés széttesik. Ezzel egy időben – az önző érdekek által a következetesség útjáról letérítve – csődöt mond a logika és az *illative sense* (a következtető érzék), amelyet J. H. Newman a praktikus és egzisztenciális logika fontos komponenseként írt le. És még ott is, ahol ez még megfelelően működik, elmaradhat a bizonyosság, miként fordítva: a bizonyosság látszata is keletkezhet a következtetés kisiklása ellenére.

A jog- és igazságérzet elhalványul. Nem hatolnak már be a kedély magváig, ahol a szégyen, a megbánás, a felháborodás lakozik. A rideg és érzéketlen pszichopata cinizmusa, amely az ember sajátjává lett, elnyomja a tisztesség, a méltányosság, az igazságosság, a következetesség és a lojalitás finom érzékét.

A megismerőerők legsúlyosabb károsodása a bukás után talán abban rejlik, hogy a kognitív konkupiszcencia önmagát emészti fel. A valóság vagy az igazság lehetőségében való kételkedés, vagy éppen az iránta való vágy kialvása az emberi szellem ösdinamikájának elvesztéséhez, a kérdezni akarás elvesztéséhez vezet. A legsúlyosabb lelki halál abban áll, hogy az ember a lanyha kétségbeesés egy különös formájában feladja a dolgok értelme és az igazság utáni kérdezősködést. Ahol ezt következetesen megteszi, ott elkezdte „önmagát ravasz állattá visszaváltoztatni” (K. Rahner).

